

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології

На правах рукопису

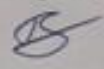
ДОЛЖЕНКО ГАННА ВІТАЛІЇВНА

СІМЕЙНІ СТОСУНКИ І ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ
ВІДНОСИН ДО ДИТИНИ.

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)

Освітня програма Психологія
(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра

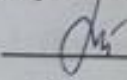
Науковий керівник: Гарець
Надія Олексіївна
Старший викладач кафедри
психології

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

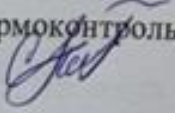
Протокол засідання кафедри психології

№ 15 від 15.05.2025

Завідувач кафедри психології

 Людмила ПРИСНЯКОВА

(підпис) (Ім'я, ПРИЗВИЩЕ)

Нормоконтроль Наталія СЕРГІЄНКО

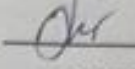
Дніпро, 2025

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології
Освітній ступінь
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

 Людмила
ПРИСНЯКОВА

« 2 » 2025 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ДОЛЖЕНКО ГАННА ВІТАЛІЇВНА

1. Тема роботи: «СІМЕЙНІ СТОСУНКИ І ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ДО ДИТИНИ»
2. Науковий керівник роботи: Гарець Надія Олексіївна
Затверджені наказом вищого навчального закладу від «10» 2025 року №14-02
3. Строк подання роботи на кафедру: 12.06.2025р.
4. Мета кваліфікаційної роботи: визначити характерні прояви сімейних стосунків і виявити вплив на задоволення шлюбом
5. Завдання кваліфікаційної роботи
 1. Провести теоретичний аналіз літератури в області сімейних стосунків.
 2. Визначити особливості особових рис батьків і стилі відношення до дитини.
 3. Провести емпіричне дослідження впливу особових рис батьків на стиль відношення до дитини.

4. На підставі результатів дослідження прослідкувати специфіку внутрішньо-сімейних стосунків.

5. Сформулювати висновки і рекомендації.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Січень	виконано
2.	I Розділ	Лютий	виконано
3.	II Розділ	Березень	виконано
4.	Робота в цілому	Травень	виконано

Науковий керівник ГАРЕЦЬ Н.О.

Здобувач вищої освіти ДОЛЖЕНКО Г.В.

Дата видачі завдання 13.10.2024р.

АНОТАЦІЯ

Сучасна сім'я багато в чому відрізняється від сім'ї минулого. Багато сьогодні мовиться про її хиткість, раними, кризовому положенні. Дуже часто сьогоднішні сім'ї розпадаються, а серед тих, які все-таки зберігаються, багато хто переживає внутрішні колізії і конфлікти. Звичайно, вплив сімейних колізій, розпаду сімей на дитину може бути дуже сильним, особливо в тому випадку, якщо батьки не зможуть уберегти дитини від сварок і взаємних образ. Нерідко мовиться про те, що сьогоднішня сім'я вже зжила себе, і що її слід чимось замінити.

Але, не дивлячись на втрати і кризові ситуації, які доводиться переживати і долати сім'ї, пристосовуючись до нових суспільних умов, значення її не зникає, а швидше навіть зростає. Немає ніякого сумніву в тому, що сім'я, як правило, є кращим середовищем для виховання дітей, а часто і міцним емоційним «притулком» для дорослих. Зусилля допомогти сім'ї у вирішенні її психічних, економічних, соціальних і інших проблем є в даний час доречнішими, ніж міркування, осуджуючи сім'ю як що зжив себе і застарілий інститут.

Виходячи з вищевикладеного визначення, мета дослідження, об'єкт дослідження, предмет дослідження.

Об'єкт дослідження - сімейні стосунки і їх вплив на формування відносин до дитини.

Предмет дослідження - вплив сімейних стосунків на задоволення шлюбом та відносин до дитини.

Мета дослідження - визначити характерні прояви сімейних стосунків і виявити вплив на задоволення шлюбом.

Як **гіпотезу**, висунуто припущення про існування зв'язку між сімейними стосунками та задоволенням шлюбом

Для перевірки висунутої гіпотези висунуті наступні **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз літератури в області сімейних стосунків.
2. Визначити особливості особових рис батьків і стилі відношення до дитини.
3. Провести емпіричне дослідження впливу особових рис батьків на стиль відношення до дитини.
4. На підставі результатів дослідження прослідкувати специфіку внутрішньо-сімейних стосунків.
5. Сформулювати висновки і рекомендації.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань нами був підібраний комплекс взаємодоповнюючих методів:

- теоретико-емпіричних (спостереження, бесіда, діагностика);
- математико-статистичних для обробки результатів досліджень.

Для діагностики були застосовані наступні методики:

- «Моя сім'я» ;
- методика багатофакторного дослідження особи Р.Кеттелла;
- діагностика батьківських стосунків;
- методика УСК;
- методика задоволеності шлюбом.

Структура освітньо-кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літературних джерел. Робота викладена на 96 сторінках, містить таблиці, рисунки та список літературних джерел.

ANNOTATION

The modern family differs in many ways from the family of the past. Much is said today about its instability, vulnerability, crisis situation. Very often today's families break up, and among those that remain, many experience internal collisions and conflicts. Of course, the influence of family collisions, the breakup of families on a child can be very strong, especially if the parents are unable to protect the child from quarrels and mutual insults. It is often said that today's family has already outlived its usefulness and that it should be replaced with something.

But despite the losses and crises that families have to endure and overcome in adapting to new social conditions, its importance does not disappear, but rather even grows. There is no doubt that the family is usually the best environment for raising children, and often a strong emotional refuge for adults. Efforts to help the family solve its mental, economic, social and other problems are now more appropriate than reasoning that condemns the family as an outdated and obsolete institution.

Based on the above definition, study purpose, study object, study subject are next.

Study object is family relationships and their influence on the formation of relationships with the child.

Study subject is the influence of family relationships on marital satisfaction and relationships with the child.

Study purpose is to determine the characteristic manifestations of family relationships and influence marital satisfaction.

The hypothesis put forward is that there is a connection between family relationships and marital satisfaction.

To test the hypothesis, the **following tasks** were set:

1. Conduct a theoretical analysis of literature in the field of family relations.
2. Determine the characteristics of parents' personality traits and styles of attitude towards the child.

3. Conduct an empirical study of the influence of parents' personality traits on the style of attitude towards the child.
4. Based on the results of the study, trace the specifics of intra-family relations.
5. Formulate conclusions and advice.

Research methods. To achieve the set objectives, we selected a set of complementary methods:

- theoretical and empirical (observation, interview, diagnostics);
- mathematical and statistical for processing research results.

The following methods were used for diagnostics:

- "My Family";
- R. Cattell's multifactorial personality research method;
- diagnostics of parental relationships;
- USC method;
- marital satisfaction method.

Structure of educational qualification work. The work consists of an introduction, two chapters, a conclusion, a list of literary sources. The work is presented on 96 pages, contains tables, figures and a list of literary sources.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ І. ПСИХОЛОГІЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН.....	10
1.1. Психологічні аспекти шлюбно-сімейних відносин.....	10
1.2. Сім'я як чинник впливу на розвиток дитини.....	20
1.3. Дитячо-батьківські відносини.....	46
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ І.....	52
РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї.....	54
2.1. Характеристика використаних методів та методик.....	54
2.2. Характеристика досліджуваних.....	66
2.3. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	71
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІ.....	95
ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	98
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	100

ВСТУП

Актуальність дослідження. Риси вдачі, самооцінка, самосприйняття формуються на дуже ранній стадії розвитку дитини. Не викликає сумніву, що сучасна культура і засоби масової інформації бомбардують дітей масою тих, що суперечать один одному ідей і цінностей, багато хто з яких негативно позначається на світобаченні дитини. Музика, книги, журнали, кіно, телебачення, Інтернет і численні інші засоби дії не можуть не робити свого впливу, позитивного або негативного. Але навіть при всьому цьому залишається незаперечним той факт, що щонайпершим джерелом інформації і головною ролевою моделлю для дітей залишаються батьки.

Досягнення сучасної технології дозволяють сучасним дітям знайомитися з широким діапазоном думок, поглядів і ідей, набагато ширшим, ніж знали свого часу в цьому віці батьки, проте, саме батьки можуть і повинні повідомляти і щепити своїм дітям традиційні цінності чесності, справедливості і пошани до себе і іншим. Думки і переконання батьків у поєднанні із звичними діями передаються дітям на повсякденній основі в сім'ї і є моделлю для наслідування. Діти завжди готові вчитися на прикладах батьків, так само як і батьки, у свою чергу, є продуктом виховання і інстинктивно своє бачення батьківської ролі моделюють за зразком своїх власних батьків.

Психологічні установки дитини, вибір, який він робить, риси його особи, то, ким він стане, подорослішавши, - все це кінець кінцем створюється і відточується в сім'ї. Саме у сім'ї відбувається формування особи дитини, а проблеми дитини є наслідком проблем дорослих членів сім'ї, особових проблем батьків. Саме особові риси батьків і стиль їх взаємин з дитиною грають основну роль в розвитку дітей. У свою чергу, стиль батьківського відношення залежить від особливостей особи самого батька, сімейних і соціокультурних традицій, від особливостей спілкування дорослих членів сім'ї між собою, від клініко-психологічних особливостей дитини.

Мир, що нестримно розвивається, привносить свої цінності, труднощі, міняє відношення до сім'ї, її ролі в житті, утворюються абсолютно нові форми сімейних стосунків: самотні батьки, батьки-підлітки, приймальні батьки, одностатеві батьки. Більше, ніж будь-коли раніше, батьки випробовують психічне перенапруження, прагнуть знайти психологічну підтримку скрізь, де можна її знайти.

Особливо насущною в даний час стала практична психологія. У різних установах створюються психологічні служби, майже в кожній школі і дитячому саду працюють психологи, створено багато цікавих розвиваючих і корегуючих програм для дітей, які активно використовуються психологами. Проте фахівці все частіше указують на те, що результати виявляються нижче очікуваних, унаслідок недостатньої вивченої деяких питань, зокрема, залежності стилю відношення до дитини від особових особливостей батьків.

Огляд психологічної літератури показує, що інтерес дослідників до проблем сім'ї не слабшає. У практичній роботі психологи часто стикаються з тими або іншими проблемами сім'ї, зокрема з проблемами порушених взаємин між батьком і дитиною.

Сучасна сім'я багато в чому відрізняється від сім'ї минулого. Багато сьогодні мовиться про її хиткість, раниму, кризовому положенні. Дуже часто сьогоднішні сім'ї розпадаються, а серед тих, які все-таки зберігаються, багато хто переживає внутрішні колізії і конфлікти. Звичайно, вплив сімейних колізій, розпаду сімей на дитину може бути дуже сильним, особливо в тому випадку, якщо батьки не зможуть уберегти дитини від сварок і взаємних образ. Нерідко мовиться про те, що сьогоднішня сім'я вже зжила себе, і що її слід чимось замінити.

Але, не дивлячись на втрати і кризові ситуації, які доводиться переживати і долати сім'ї, пристосовуючись до нових суспільних умов, значення її не зникає, а швидше навіть зростає. Немає ніякого сумніву в тому, що сім'я, як правило, є кращим середовищем для виховання дітей, а часто і міцним емоційним «притулком» для дорослих. Зусилля допомогти

сім'ї у вирішенні її психічних, економічних, соціальних і інших проблем є в даний час доречнішими, ніж міркування, осуджуючи сім'ю як що зжив себе і застарілий інститут.

Виходячи з вищевикладеного визначення, мета дослідження, об'єкт дослідження, предмет дослідження.

Об'єкт дослідження - сімейні стосунки і їх вплив на формування відносин до дитини.

Предмет дослідження - вплив сімейних стосунків на задоволення шлюбом та відносин до дитини.

Мета дослідження - визначити характерні прояви сімейних стосунків і виявити вплив на задоволення шлюбом.

Як **гіпотезу**, висунуто припущення про існування зв'язку між сімейними стосунками і характерними рисами **Української сім'ї**.

Для перевірки висунутої гіпотези висунуті наступні **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз літератури в області сімейних стосунків.
2. Визначити особливості особових рис батьків і стилі відношення до дитини.
3. Провести емпіричне дослідження впливу особових рис батьків на стиль відношення до дитини.
4. На підставі результатів дослідження прослідкувати специфіку внутрішньо-сімейних стосунків.
5. Сформулювати висновки і рекомендації.

Теоретико-методологічною основою з'явилися положення і підходи, що дозволяють вирішити поставлені завдання, перш за все роботи по віковій, педагогічній психології, а також загальній психології (Леонтьев а.Н., Ельконін Д.Б., Обухова Л.Ф., Петровський В.А., Мясіщев В.Н., Смирнова)Е.О.. Використовувалися роботи з сімейної психології - роботи Бодалєєва А.А., Співаковської А.С., Варга А.Я., Ейдемільлера Е.Г., Лічко А.Є., Захарова А.І., Карабанової О.А., Шнейдер Л.Б., Черникова А.В.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань нами був

підібраний комплекс взаємодоповнюючих методів:

- теоретико-емпіричних (спостереження, бесіда, діагностика);
- математико-статистичних для обробки результатів досліджень.

Для діагностики були застосовані наступні методики:

- «Моя сім'я» ;
- методика багатофакторного дослідження особи Р.Кеттелла;
- діагностика батьківських стосунків;
- методика УСК;
- методика задоволеності шлюбом.

Структура освітньо-кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку літературних джерел. Робота викладена на 96 сторінках, містить таблиці, рисунки та список літературних джерел.

РОЗДІЛ І. ПСИХОЛОГІЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

1.1. Психологічні аспекти шлюбно-сімейних відносин

Сім'я супроводжує людину протягом всього життя. Безліч різних підходів до вивчення сім'ї говорить про її значний вплив на розвиток особистості. Вона стає предметом вивчення, як соціальний інститут, мала група і система взаємин.

Сім'я — це осередок (мала соціальна група) суспільства, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі і споріднених зв'язках, тобто на багатобічних відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами і іншими родичами, які живуть разом і ведуть загальне господарство [102, С. 326].

Життя сім'ї залежить від умов розвитку суспільства, яки визначають функції сім'ї і узагальнені в юридичних і моральних нормах. В даний час суспільство відчуває складнощі у зв'язку із зміною соціальних орієнтацій. "Перехід країни в умови якісно нових економічних відносин вплинув на структуру багатьох сімей як малих груп, породивши незвичні для них внутрішньо групові зміни" [57, С. 9]. Ці зміни "приводять до підвищення рівня внутрішньої конфліктності сім'ї, та до зростання розлучень і зниження рівня народжуваності" [57, С. 11]. У зв'язку з цим актуальність дослідження чинників, що впливають на якість шлюбу різко зростає.

Аналіз літератури показує, що можна виділити загальні риси, властиві сім'ям в суспільстві, що змінюється: падіння народжуваності, ускладнення міжособистісних відносин, зростання розлучень [15; 21; 32; 93; 97].

У вітчизняній психології накопичений великий досвід по дослідженню сім'ї і шлюбу, але довгий час дослідження сім'ї в СРСР велися головним чином з позицій її місця, ролі в житті суспільства, тенденцій розвитку в період переходу від капіталізму до соціалізму і від соціалізму до комунізму [21; 31].

У 70-х роках особлива увага приділялася таким проблемам, як соціально-психологічний аспект спілкування в сім'ї і його роль в процесі формування особистості [24; 68]; характер поєднання жінкою професійної діяльності і обов'язків у сімейному колі, і яким чином це позначається на житті сім'ї [32; 33; 92; 93]. Досліджувалися емоційні відносини в сім'ї [6], їх вплив на стабілізацію сімейних відносин, умови стійкості сім'ї [15], причини напруженості у відносинах між членами сім'ї [7]. Починаючи з кінця 70-х років в психології сім'ї і шлюбу досліджуються соціально-перцептивні процеси в подружніх парах [5; 29; 30; 101]; розподіл подружніх ролей в міських сім'ях [35]. Робляться спроби осмислення основних тенденцій розвитку відносин в середині сім'ї і організації психологічної допомоги [17; 69; 91]. Вивчаються питання впливу батьківської сім'ї на подружжя [47; 95] і питання психологічної сумісності в шлюбі [24; 70; 71; 97].

Сплеск активності у вивченні сім'ї і шлюбу доводиться на період до середини 90-х років XX століття. Інтерес психологів до проблеми подібності-відмінності подружжя в плані особистісних характеристик, а також ролевих і ціннісних орієнтацій [22; 39; 61; 65; 73; 86]. Великий блок робіт присвячений проблемі орієнтації подружжя у сфері сімейних ролей [14; 34; 38; 46]. На необхідність обліку в дослідженнях змін, що відбуваються в сім'ї на різних стадіях її життя, указується в працях [5; 12; 56; 72; 74; 87].

Ці дослідження об'єднані загальною метою: вивчити чинники, що впливають на подружню задоволеність шлюбом, значення якої, і дозволяє судити про те, що краще для подружжя і на якій стадії розвитку сім'ї - традиційність або егалітарність ролевої структури, висока домінантність або низька тощо.

Більшість авторів, визнають велику роль особистісних, соціально обумовлених характеристик подружжя в оцінці якості їх шлюбу і загального здоров'я сім'ї. Тому дослідження останніх років продовжують розкривати особливості ціннісних орієнтацій і уявлень про сім'ю і шлюб у тих людей, які вже створили свою сім'ю, і у тих, які тільки готуються до цього

(Ейдеміллер Е.Г., Юстіцкіс В., 1999; Москвічова Н.Л., 2000 [66]; Гурова Р.Г., 2000 [36]; Дружинін В.Н., 2005 [40] та ін.). Публікації (як наукові, так і популярні), присвячені сім'ї, носять міждисциплінарний характер. Наприклад, Най І. і Бернардо Л. (найбільші теоретики в області вивчення сім'ї в США) виділили 11 існуючих підходів до вивчення сім'ї, кожний з яких характеризується своїми методами дослідження, концептуальними рамками і феноменами [31, С. 14].

Прийнято виділяти два найбільш сумісних підходу: соціологічний і психологічний. Для соціології сім'я це залежна змінна, а різні макросоціальні параметри - незалежна. А для психології "... природніше розглядати як незалежну змінну саме сім'ю, а як залежні - розвиток особистості, сприйняття членами сім'ї один одного, своїх відносин і т.д." [29, С. 232].

Відмінності неминуче існують і при вивченні подружніх відносин. Для їх успішності в соціології є факт збереження шлюбу (така характеристика відома як стабільність шлюбу, інтактність сім'ї тощо). Юридичне збереження шлюбу нічого не говорить про особливості відносин подружжя, про їх рольову поведінку, про місце мешкання. У консультативний центр звертаються подружжя, які не мають інтимних відношень, але продовжують жити "... під одним дахом або з відчуття "обов'язку" перед дітьми, або, не бажаючи клопоту і неприємностей, пов'язаних з розлученням..." [91, С. 109].

Тому картину, яку дає соціологічне дослідження, доповнює психологічний підхід. Він ставить акцент на виявленні відношення людини до власного шлюбу. Ця характеристика використовується під назвою "задоволеність шлюбом" [9, С. 21].

Існує і безліч інших параметрів, таких як: сумісність, адаптованість партнерів, успішність, якість шлюбу та ін.. Для їх визначення недостатньо знати, чи збережений шлюб. Потрібні спеціальні вимірювання, здатні зміст, інтересів, ціннісних орієнтацій, установок, а також особистісних і характерних особливостей чоловіка і дружини.

Інтимно-особистісна адаптація полягає в досягненні подружжям

сексуальної відповідності, що припускає їх взаємне не тільки фізичне, але і морально-функціональне задоволення інтимними відносинами [34].

Адаптація подружжя здійснюється в двох основних видах їх співвідношень: ролевих і міжособистісних.

Базовим для *ролевих відносин* виступає уявлення про цілі подружнього союзу, в яких виражається мотивація подружжя. Загальна мотивація сімейного союзу включає чотири ведучих мотиву: господарсько-побутовий, етично-психологічний, сімейно-батьківський і інтимно-особистісний. Якщо одна людина вважає головним одну з мотивацій, а інша — іншу (а домашні, взагалі, третю), конфлікти в сім'ї неминучі, особливо в гострі, переломні, кризові періоди сімейного життя, коли оголюються головні несвідомі, дійсні мотиви. Саме подібна "підгонка" уявлень, ліквідація можливого їх конфлікту і здійснюється на стадії первинної ролевої адаптації. Первинна ролева адаптація обов'язково включає узгодження уявлень про характер і розподіл сімейних обов'язків.

Психологами представлені різні класифікації сімей по параметрах розподілу (ухвалення чоловіком і дружиною) різних прав і обов'язків, зокрема владі в сім'ї та ін. За Д. Киркпатриком, існує три основні види подружніх ролей: традиційні, товариські і партнерські [49, С. 137-138]:

1. *Традиційні ролі* - подібний розподіл ролей припускає патріархальну сім'ю (вона ж традиційна) з владою і домінуванням чоловіка (батька).

2. *Товариські ролі* - це також варіант патріархальної сім'ї з чоловіком і непрацюючою жінкою, необтяженою побутовими обов'язками (можливо, завдяки прислузі або допомозі прабатьків). У такій сім'ї немає дітей або вони (скоріше вона, тобто єдина дитина) вже виросли. Це сім'я, яка звільнена від турбот про дітей — можливо, знаходиться на цій стадії тимчасово.

3. *Сім'ї з партнерськими ролями* є, по іншій термінології, "егалітарними", або сучасними". Це модель сім'ї радянського періоду широко поширена серед технічної, творчої інтелігенції і частково в робочому середовищі (з елементами патріархальності або матріархальності).

Інша типологія сім'ї запропонована П. Хербстом. Він виділяє чотири ведучих типів сім'ї в США (цит. за: Харчев А.Р. [95, С. 57-58]).

Автономний зразок сім'ї. У такій сім'ї у чоловіка і дружини різне відношення до життя і різні ціннісні орієнтації. Рішення ухвалюються спільно, носять компромісний характер і є "тріумфом різнорідності".

Сім'я, в якій пануючу роль грає чоловік. Особистісні особливості його характеру, світогляд і відношення до життя є такими, що визначні для всіх членів сім'ї. Роль дружини виявляється мінімальною і обкреслена навколо лише суто "жіночих" обов'язків.

3. *Сім'я, де вирішальну роль грає дружина.* Проте роль чоловіка в цьому випадку все ж таки більше, ніж роль дружини в другому типі сім'ї. Вона не обмежена виконанням суто "чоловічих" обов'язків, а розповсюджується і на виконання ряду тих функцій, які в другому типі сім'ї вважаються суто "жіночими".

4. *"Синкретична сім'я".* Тут ролі розподілені рівномірно, рішення ухвалюються на основі визнання права кожного партнера на самостійні рішення.

Між трьома видами відносин, які характеризують психологічну модель сім'ї, існують певні зв'язки [40, С. 33].

За припущенням В.Н. Дружиніна, максимально стабільною є сім'я, в якій суб'єкт відповідальності і влади - одна і та ж особа, а члени сім'ї психологічно ближче до нього, чим один до одного. Втім, підкреслює він, розрізняють сім'ї зі сприятливим і несприятливим психологічним кліматом.

Сім'ї зі сприятливим психологічним кліматом характеризуються згуртованістю, доброзичливістю і водночас високою вимогливістю подружжя один до одного, відповідальністю, почуттям захищеності й емоційної задоволеності в сім'ї. Важливий показник сприятливого сімейного психологічного клімату — прагнення до спільного розв'язання сімейних проблем, проведення дозвілля при одночасній відкритості сім'ї, її широких соціальних контактах.

Сім'ї з несприятливим психологічним кліматом характеризуються насамперед напруженістю чи навіть конфліктністю міжособистісних стосунків, коли члени сім'ї негативно ставляться один до одного. Дитині в такій родині властиве почуття незахищеності, емоційного дискомфорту від перебування в сім'ї.

Залежно від ступеня негараздів розрізняють:

- конфліктні сім'ї, в яких виникають суперечності між інтересами, потребами, бажаннями членів сім'ї, що породжує сильні і тривалі негативні емоції;
- кризові сім'ї, де потреби та інтереси стикаються особливо різко, оскільки стосуються найважливіших сфер життєдіяльності сім'ї;
- проблемні, що потребують допомоги в конструктивному розв'язанні конфліктів, у подоланні об'єктивних складних життєвих ситуацій (наприклад, відсутність житла і засобів для існування) при збереженні загальної позитивної сімейної мотивації.

За структурою влади розрізняють авторитарні, демократичні та ліберальні сім'ї. Авторитарна сім'я характеризується суворим беззаперечним підпорядкуванням одного з подружжя іншому і дітей батькам. Демократична сім'я заснована на взаємній повазі членів сім'ї, спільному вирішенні всіх важливих питань. У ліберальній сім'ї спостерігається відчуженість членів сім'ї один від одного, байдужість до справ і почуттів іншого.

Розрізняють також сім'ї з різним виховним потенціалом:

- виховально-сильні, тобто зі сприятливою моральною атмосферою сім'ї;
- виховально-стійкі, де створюються загалом сприятливі можливості для виховання, а труднощі, що виникають у сім'ї, і недоліки усуваються за допомогою інших соціальних інститутів, насамперед дитячого садка, школи;
- виховально-нестійкі, для яких характерна неправильна виховна

позиція батьків (наприклад, надмірна опіка) при відносно високому загальному виховному потенціалі сім'ї;

- виховально-слабкі зі втратою контакту з дітьми і контролю над ними, коли батьки з різних причин (через поганий стан здоров'я, перевантаженість роботою, низький рівень освіти та психолого-педагогічної компетентності) не здатні правильно виховувати дітей, поступившись у своєму впливі групі однолітків.

З психолого-педагогічного погляду негативно впливають на становлення особистості дитини сім'ї виховально-слабкі з постійною конфліктною атмосферою.

Специфічні умови для виховання складаються в так званій неповній сім'ї, де відсутній один з батьків. Відомий сімейний психотерапевт В.Сатир виділяє три типи неповних сімей: перший тип - це коли один з батьків пішов, а той, що залишився не вступив у повторний шлюб, другий тип - самотня людина, яка офіційно усиновила дитину; третій тип - незаміжня жінка виховує сина чи дочку одна [64].

Зростання неповних сімей безпосередньо пов'язане з сферою шлюбно-родинних стосунків. Таких як: зміна моральних норм в області взаємин; поширення дошлюбних зв'язків; зміна традиційних ролей (родинних) чоловіка і жінки; втрата сім'єю своєї виробничої функції; непідготовленість молоді до шлюбу. Та виникає через низку обставин:

- народження дитини поза браком;
- смерті одного з батьків;
- розірвання шлюбу, або роздільного мешкання батьків [16].

Виділяють наступні особливості неповної сім'ї кожного типу [68]:

- Неповна розведена сім'я. На думку багатьох вчених, доводить до того, що дитина отримує психологічну травму через те, що батьки з якоїсь причини не змогли або не захотіли жити разом. Наслідки розлучення батьків відбиваються на психіці дитини, обумовлюючи появу у нього відчуття неповноцінності, сорому, страху, високого рівня тривожності. Тому природні

бажання, особливо маленьких дітей, - надія на возз'єднання, відновлення шлюбних стосунків батька і матері. Як відзначає німецький психолог Л. Анзорг, багатолітні спостереження показали, що діти дошкільного віку вважають себе винними в розлученні батьків.

Відмітною особливістю неповних розведених сімей є також те, що хлопчики набагато гостріше, ніж дівчата, сприймають відсутність у сім'ї батька; без батьків вони часто бувають задерикуватими і неспокійними.

Розпад сім'ї негативно впливає на відносини між батьками і дітьми, особливо між матерями і синами. У зв'язку з тим, що батьки самі відчують порушення душевної рівноваги, їм зазвичай бракує сил, щоб допомогти дітям впоратися з проблемами, що виникли саме в той момент життя, коли ті особливо потребують їхньої любові та підтримки.

Після розлучення батьків хлопчики нерідко стають некерованими, втрачають самоконтроль, виявляючи одночасно завищену тривожність. Ці характерні риси поведінки особливо помітні протягом перших місяців життя після розлучення, а до двох років після нього згладжуються. Така ж закономірність, але з менш вираженими негативними симптомами спостерігається в поведінці дівчаток після розлучення батьків.

– Сім'я матері-одиначки. Свої особливості має і такий різновид неповної сім'ї, як позашлюбна (сім'я матері-одиначки), виникаюча в результаті народження жінкою дитини поза шлюбом. Проблема такого типу неповної сім'ї в тому, що дитині важко створити цілісне уявлення про чоловіків і жінок, не завжди гладко протікає процес статево-рольової ідентифікації. Хлопчики в неповній сім'ї стикаються з серйозною проблемою: запестування матір'ю або переконанням в тому, що в суспільстві панують жінки.

Дуже часто чоловіче прагнення оберігати безпорадну матір змушує їх відмовитися від власного, незалежного життя. В результаті, багато хлопчиків залишаються зі своїми матерями, або ж вони починають ненавидіти власну матір і тікають з дому з почуттям, що всі жінки вороги. У багатьох з них формується амбівалентне ставлення до жіночої статі - мучений почуттям провини, вони або

погано поводитися з жінками або поклоняються їм, часто псуючи собі всю решту життя.

Дівчинка, яка виховує в неповній сім'ї, теж може отримати спотворене уявлення про стосунки між чоловіками і жінками. Її власна статева ідентифікація може бути дуже мінливою: вона або готова на роль прислуги, - дає все нічого не прохаючи за те, або відчуває, що може все робити самостійно і бути абсолютно незалежною, що в дорослому житті провокує феміністське ставлення до чоловіків.

Таким чином, ми бачимо, що кожен тип неповної сім'ї має свої специфічні особливості, пов'язані з характером сімейних стосунків, що не може не позначитися на розвитку психіки дитини і формуванні його особових якостей. Тому як, діти з неповних сімей часто схильні до переживання сильного стресового стану, ніж діти, що живуть з обома батьками. Все це може надати негативний вплив на формування особистості дитини, що може призвести до кардинальних порушень в емоційно-вольовій сфері.

Дивлячись на це, стає зрозумілим, що у неповній сім'ї порушений психологічний клімат, для неї характерна велика ізоляваність і відчужуваність від навколишнього світу. Зниження виховних можливостей неповної сім'ї відбувається у результаті збігу ряду несприятливих обставин, таких як тривалий вплив конфліктних ситуацій на дітей, напружена психологічна обстановка, невміння вибирати педагогічно доцільний стиль виховання, виникнення ситуацій емоційного «голоду» або надмірного, жертвовного батьківського кохання, а також і можлива аморальна поведінка одного із батьків, його низький культурно-освітній і професійний рівень тощо.

Таким чином, проведений аналіз літератури з даного питання дозволяє нам переконатися в тому, наскільки велика роль сім'ї, а саме батьків, в становленні здоров'я і психіки дитини. Тому як сім'я є особливим емоційно взаємодіючим колективом, як соціальний інститут задає нормативи існування людей у соціумі і впливає на всі процеси суспільного життя. Вона є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку, відображає його

моральні та духовні особливості [16 с. 9]. Робить вирішальний вплив на розвиток особистості дитини, закладаючи фундамент людських якостей.

1.2. Сім'я як чинник впливу на розвиток дитини

Сімейне виховання органічно зливається зі всією життєдіяльністю зростаючої людини: у сім'ї дитина включається у всі життєво важливі види діяльності - інтелектуально-пізнавальну, трудову, суспільну, ігрову, вільного спілкування. На думку психологів, функції, які виконує сім'я, в основному, наступні: народження і виховання дітей; задоволення індивідуальної потреби в батьківстві і материнстві; збереження і передача подальшим поколінням цінностей і традицій суспільства; задоволення потреб людей в психологічному комфорті і емоційній підтримці, відчутті безпеки; створення умов для розвитку особи всіх членів сім'ї. Елізаров а.Н., аналізуючи весь «список функцій сім'ї», приходять до висновку, що здорові стосунки в сім'ї існують тільки тоді, коли група людей, що називає себе «сім'єю», народжує і виховує дітей, реалізуючи свою потребу віддавати свою любов, знання, досвід і отримувати емоційне задоволення від творення сім'ї.

Сімейне виховання емоційніше по своєму характеру, ніж будь-яке інше виховання, оскільки «провідником» його є батьківська любов до дітей, що викликає у відповідь відчуття дітей до батьків (Захаров)А.І.. Це виховання продовжується все життя людини, відбувається у будь-який час доби, у будь-який час роки. Саме у сім'ї забезпечується базисне відчуття безпеки, гарантія безпеки дитини при взаємодії із зовнішнім світом (Адлер А., Роджерс До., Хорні До.)

Виховання дитини - процес соціальний в найширшому сенсі цього слова, виховує все: люди, речі, явища, але перш за все і більше всего- люди. З них на першому місці - батьки і педагоги.

Для того, щоб діти могли повністю розвиватися і проявити свої здібності вони повинні рости в чуйному соціальному оточенні. Це стає особливо очевидним, якщо порівнювати досягнення дітей, що виховуються в повній,

неповній, приймальній сім'ї і в дитячих будинках. У сім'ї у нього близькі люди, які розуміють і приймають його таким, яким він є. Сім'я - це певний морально-психологічний клімат, для дитини це перша школа стосунків з людьми. Саме у сім'ї дитина отримує ази знань про навколишній світ, саме в сім'ї складаються уявлення дитини про добро і зло, про порядність, про шанобливе відношення до духовних і матеріальних цінностей. У сім'ї діти поступово залучаються до світу дорослих. Кон І.С. указує, що значення сім'ї як первинного осередку суспільства і найважливішого чинника соціалізації важко перебільшити.

Холодне емоційне нейтральне відношення до дитини несприятливим чином відбивається на його розвитку, воно гальмує його, обідняє, послаблює. У теж час емоційне тепло, якого потребує дитина так само, як і в їжі, не слід видавати в надмірній кількості, завалюючи масою емоційних вражень, прив'язуючи його до батьків такою мірою, що він стає нездібним відірватися від сім'ї і почати жити самостійним життям.

Підростаючи, дитина починає ідентифікувати себе з дорослими, копіювати моделі батьківської поведінки і переймати специфіку взаємин між батьками. Діти заражаються тими або іншими звичками, з легкістю переймають у батьків особливості жестикуляції, ходу, манери говорити, переймають у батьків способи подолання труднощів. Якщо батьки реагують на труднощі шляхом пасивного відходу або неадекватною агресією, то і дитина з великою вірогідністю поводитиметься в аналогічній ситуації точно також (Раттер М).

Велика роль у вихованні грає авторитет батьків. Ще в початку минулого століття виховання дитини зводилося до того, що дитина повинна була навчитися, перш за все, слухатися батьків, деколи беззаперечно, слухатися вчителів, беззаперечно дотримувати закони, що діяли в його суспільстві. Цей дух абсолютної сліпої слухняності зараз повністю або частково зникає з сучасних сімей. В даний час стиль взаємин між батьком і дитиною стає демократичнішим. В соціальному плані дитина краще всього розвивається,

коли ставить себе на місце того, кого вважає за авторитетного, мудрого, сильного, ніжнього і люблячого. Дитина ототожнює себе з батьками, що мають ці цінні якості, прагне наслідувати їм. Лише батьки, що мають авторитет у своїх дітей, можуть стати для них таким прикладом. Для малюка, який велику частину часу проводить з мамою, вона є природним і необхідним авторитетом. Трохи доросла дитина вже розуміє структуру сім'ї і здатний розуміти доповнюючи один одного ролі батьків.

Бронфенбреннер У. намагався встановити зв'язок між домінантністю, верховенством в сім'ї одного з батьків і активністю дитини, його самостійністю. Він вважає, що у дитини формується відчуття відповідальності і самостійності в тому випадку, якщо в сім'ї править батько тієї ж підлоги, що і дитина. Хлопчики більш дисципліновані, в тому випадку, якщо за дисципліною в сім'ї стежить отець, дівчатка активніші, якщо авторитет матері сильніший. Але найбільш сприятливі умови для розвитку активності і самостійності у дітей складаються в такій сім'ї, де обидва батько активно беруть участь у вихованні дитини.

Окрім любові і авторитету, успіх виховання визначається і мірою співпереживання батьків по відношенню до дитячих вчинків. Батьки по-разному розділяють з дітьми все пережите, їх радощі і жалі. Деякі батьки багато знають про своїх дітей, інші ж -почті нічого. Є і такі батьки, для яких залишаються непомітними важкі душевні потрясіння їх дітей. Слабка взаємна зацікавленість батьків і дітей створює у обох сторін негативне відношення один до одного, діти взагалі розчаровуються в спілкуванні і переносять своє відношення до батьків на весь світ дорослих людей. Тобто важливою умовою взаємин в сім'ї між батьками і дітьми є взаємна інформованість, в цьому випадку формуватиметься хороше і здорове відношення до життя в цілому. Якщо атмосфера в сім'ї доброзичлива і чуйна, то дитина, вихована на позитивних прикладах своїх батьків в обстановці взаємної любові, турботи і допомоги, зростає такою ж чуйною і чуйною.

У дослідженні Аргайла М. виявлено, що спілкування з дітьми є головним

серед форм дозвілля для дорослих. Наявність дітей позитивно впливає на соматичне і психічне здоров'я батьків, збільшує їх час життя, підвищує стійкість по відношенню до стресів. Навіть самотні матері щасливі, що мають дитину (75%) і лише 8% негативно відносяться до нього. Саме батьківська ласка і турбота можуть забезпечити те емоційне тепло, якого так потребує дитина, особливо в перші роки життя, в сім'ї здійснюється первинний контакт не тільки дітей і батьків, але і різних віків між собою.

Численні дослідження стосуються впливу сім'ї на відмінності в інтелектуальному розвитку хлопчиків і дівчаток. З народження до хлопчиків і дівчаток пред'являються різні вимоги і створюються різні умови для їх інтелектуального розвитку. Іграшки і ігри, призначені для хлопчиків, стимулюють розвиток незалежності. Вони заохочують дослідницький підхід при вирішенні завдань і розуміння просторових стосунків. Хлопчики емоційніше відокремлені від батьків, їм надається велика автономія, вони стикаються з ширшим довкола явищ навколишнього світу. Від дівчаток же вимагається більшої слухняності і дисциплінованості, частіше по відношенню до них практикують гіперопіку, що перешкоджає розвитку їх пізнавальної активності. Але матері частіше розмовляють з дочками, чим з синами. Проте головний внесок в загальний психо-інтелектуальний розвиток дітей вносить так званий інтелектуальний клімат сім'ї. Вперше до цього поняття звернувся психолог Зайонц Р. після аналізу фактів, що стосуються в рівні розвитку інтелекту дітей з великих і малих сімей. Діти з численних сімей показують нижчі результати майже по всіх інтелектуальних тестах в порівнянні з дітьми з сімей, де були 1-2 дитина. Спостерігається і інший ефект: залежність рівня інтелекту дитини від порядку народження. У дітей, що народилися пізніше, рівень інтелекту нижчий, ніж у старших братів і сестер. Причому існує висока позитивна і значуща кореляція (статичний зв'язок) між порядком народження дитини і рівнем його інтелекту.

Відсутність материнської турботи як у вигляді ізоляції і сепарації від матері, так і у вигляді прихованої депривації, коли дитина живе в сім'ї, але

мати не здійснює адекватного догляду за ним (грубо звертається, емоційно відкидає, відноситься байдуже) позначається у вигляді порушень психічного розвитку дитини, затримки моторного, інтелектуального і емоційного розвитку. Нерідко ці негативні наслідки незворотні. Так, діти, що виросли в умовах соціальної ізоляції по своєму інтелектуальному розвитку знаходяться на стадії олігофренії. Діти, що виховуються в дитячих установах, без материнської турботи і ласки, зростають емоційно збідненими, сплосненнями (Варга А.Я.. Соколова О.Т.) вважає, що наслідком материнської депривації може бути розвиток особи, для якої характерні підвищена тривожність, невпевненість, жадання любові і нав'язливий страх втрати об'єкту прихильності.

Пріхожан А.М. і Толстих Н.Н., досліджуючи особливості психічного розвитку молодших школярів, що виховуються поза сім'єю, виявили, що діти, що приходять в 1 клас інтернату з дошкільних дитячих будинків, добре уміють читати, писати, копіювати зразки, вирішувати завдання певного класу, що свідчить про велику роботу, проведену з ними, але вони практично не уміють грати, малювати, у них не розвинена фантазія. У цих дітей виявляються несформованими саме ті здібності, шляхи пізнання світу, які повинні розвиватися в дошкільному віці.

Другою характерною межею молодших школярів, що виховуються поза сім'єю, є, на думку тих же авторів, недостатня розвиненість механізмів саморегуляції: уміння планувати свою діяльність, довільності. Обмежене, переважно групове спілкування дітей з дорослими не надає дитині самостійності. Твердий режим дня, постійні вказівки дорослого, контроль - все це позбавляє дітей необхідності самостійно планувати, здійснювати і контролювати свою поведінку, і навпроти, формує звичку до «покрокового» виконання чужих доручень.

У людській культурі в соціальних нормах фіксуються ідеальні, нормативні уявлення про те, якою має бути сім'я з погляду етичних цінностей суспільства. У реальному житті виникають, існують і розпадаються реальні, а

не ідеальні сім'ї. Основною причиною порушення сімейних стосунків, за джерело сімейних труднощів психологи вважають прояв у одного або обох подружжя потреб, які в дитинстві не задовольнялися батьками. Разом з тим, психотерапевти виявили найважливішу закономірність: неусвідомлену тенденцію повторити модель стосунків своїх батьків у власній сім'ї.

До реальних досліджень, присвяченим психологічним типам сім'ї, відноситься робота Арутюнян М.. На її думку, існує три варіанти сім'ї: традиційна, дитиноцентрична і демократична.

У традиційній сім'ї виховується пошана до авторитету старших; педагогічна дія здійснюється зверху вниз. Діти з цих сімей легко засвоюють традиційні норми, але зазнають труднощі у формуванні власних сімей. Вони не ініціативні, не гнучкі в спілкуванні, діють виходячи з уявлення про належне.

У дитиноцентричній сім'ї за головне завдання батьків вважається забезпечення щастя дитини. Сім'я існує тільки для дитини. Дія, здійснюється, як правило, від низу до верху, від дитини до батьків. В результаті у дитини формується висока самооцінка, відчуття власної значущості, але зростає вірогідність конфлікту з соціальним оточенням за межами сім'ї. Тому дитина з такої сім'ї може оцінювати мир як ворожий. Крім того, Арутюнян М. вважає, що інфантилізм сучасної молоді є прямим наслідком виховання в дитиноцентричній сім'ї, унаслідок збільшення тривалості життя, сумісного існування дитячого і батьківського покоління, зменшення числа дітей в сім'ї, зміни в системі освіти: до 17-22 років дітям необхідна допомога батьків.

Демократична (подружня) сім'я - це сім'я, мета якої - взаємна довіра, ухвалення і автономність членів сім'ї. Виховний вплив - «горизонтальне», діалог рівних: батьків і дитини. У сімейному житті завжди враховуються взаємні інтереси, причому, чим старше дитина, тим більше його інтереси враховуються. Підсумком такого виховання є засвоєння дитиною демократичних цінностей, гармонізації його уявлень про права і обов'язки, свободі і відповідальності, розвиток упевненості в собі і емоційної стійкості.

Разом з тим у цих дітей може бути відсутнім навик підпорядкування соціальним вимогам.

Відомо, що дитині необхідне спілкування. Проте само наявність живого спілкування дитини з дорослими ще не достатньо для його гармонійного психічного розвитку, для повноцінного дозрівання його особи. Велике значення мають кількість і якість спілкування (Баркан А.І., Виготський Л.С., Гиппенрейтер Ю.Б., Лісичина М.І. і ін.). Наслідки недостатнього спілкування дитини з дорослими для його психічного розвитку показані в роботах, що досліджують феномени психічної депривації в дитячому віці.

У вітчизняній психологічній літературі значна увага приділяється перекосам у вихованні дитини і тому, як ці спотворення впливають на нього. Найбільшим російським педагогом ХІХ століття Лесгафтом п.Ф. була створена, по суті, типологія дитячих характерів, зіставлених з формуванням особи дитини в сім'ї, з додатками по корекції особи і з описом її подальшого розвитку в період юності і молодості.

З подібних досліджень виходить, що відношення батьків до дитини є одним з істотних чинників у формуванні і розвитку індивідуально-особових особливостей і поведінки дитини.

Взаємини батьків і дітей, специфіка їх спілкування між собою, під час якого ці взаємини виявляються, безпосередньо впливають на формування особи дітей і визначаються особовими рисами батьків і вибраним ними стилем відношення до дітей.

Таким чином, аналіз літератури з даного питання дозволяє ще раз переконатися в тому, наскільки незаперечно велика роль сім'ї, а саме батьків, в становленні здоров'я і психіки дитини. Тому представляється важливим розглянути те, як можуть складатися взаємини батьків і дітей, які існують типи, стилі дитячо-батьківських стосунків.

1.2.1. Батьківське відношення

У сучасній вітчизняній психології дитячо-батьківських стосунків розглядають сімейну ситуацію за допомогою таких категорій як батьківська

позиція (Співаковська)А.С., батьківське відношення (Варга)А.Я., характер взаємодії (Карабанова о.А., Захаров)Е.І., стиль виховання (Ейдемільер)Е.Г.. Велика увага приділяється вивченню взаємозв'язку індивідуально-топологічних особливостей батька, темпераментних особливостей дитини, а також характеристик сім'ї з погляду її функціонування із стилем сімейного виховання.

Батьківське відношення - це цілісна система різноманітних відчуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з дитиною, особливостей сприйняття і розуміння індивідуально-психологічних особливостей дитини його вчинків. Вплив виховання, батьківського відношення, що стоїть за батьківською поведінкою, стилем виховання. Найбільш важливим для розвитку особи дитини представляються три групи детермінант батьківського відношення: об'єктивний вплив батьків, розвиток особи самої дитини, а також способи спілкування і взаємовідношення в сім'ї. У літературі описана достатньо широка феноменологія батьківського відношення, стилів виховання, а також їх наслідків - формування індивідуально-характерологічних особливостей дитини в рамках нормальної або такої, що відхиляється поведінки (Захаров А.І., Ейдемільер Е.Г., Лічко А.Е., Співаковська А.С.). Досліджень, що стосуються особових рис батьків і їх впливу на особливості батьківського відношення в літературі зустрічається менше, в основному це можна зустріти у Захарова А.І..

Згідно авторам, виховання дітей характеризується певними сторонами відношення батьків до дітей:

- в спілкуванні з дітьми батьки часто компенсують свої відчуття, свої нервові стани, нерідко переходячи на крик і фізичні дії, пригнічуючи дітей своїм авторитаризмом і педантизмом; батьки, не помічаючи своїх недоліків, вимагають викорінювання подібних недоліків у дітей, які, сліпо наслідуючи батькам, не розуміють своєї провини;
- батьки говорять одне, а роблять інше, ставлячи при цьому дітей в безвихідь;

батьки не можуть стати дітям друзями і налагодити з ними довірчі, теплі відносини, величезно і зачіпає найрізноманітніші аспекти психічного життя і поведінки дитини. Само батьківське відношення різноманітне. Це складна освіта, що складається під впливом багатьох детермінант.

У таких випадках спостерігаються такі основні параметри порушення виховання:

нерозуміння своєрідності внутрішнього світу дітей;

неприйняття дітей, їх індивідуальності і особливостей;

невідповідність вимог і очікувань батьків;

негнучкість батьків;

нерівномірність стосунків з дітьми в різні періоди їх життя;

непослідовність, неузгодженість в обігу з дітьми; афектність - роздратування, незадоволеність, тривога, неспокій, страх.

Для повноцінного розвитку дітей потрібне розуміння і емоційна підтримка дорослих, визнання в сім'ї і середовищі однолітків. У спілкуванні з іншими багатьом дітям не вистачає безпосередності, упевненості в собі, невимушеності в стосунках, бадьорості і настрою - багато що, з перерахованого виховується в сім'ї. Тому на батьків накладається подвійна відповідальність за себе і за своїх дітей. Дорослі повинні скоректувати свою власну поведінку, свої етичні якості і стосунки. Вимогливість батьків до себе має бути вище за вимоги до дитини - це основа батьківського авторитету.

Для того, щоб правильно оцінити мотиви поведінки своїх дітей, потрібно розуміти їх, знати спрямованість їх осіб, інтереси, рівень їх знань, умінь. Якщо в сім'ї немає подібної інформації про дітей, у такому разі з'явиться взаємні труднощі в спілкуванні. Потрібно обговорювати з дітьми сімейні і суспільні проблеми, прислухатися до їх думки, поважати, поправляти і направляти їх в потрібне русло, формуючи відчуття відповідальності, самоповагу особи, при необхідності визнавати свої помилки.

Часто неправильне виховання дитини в сім'ї приводить до дуже тяжких наслідків, дитина може замкнутися в собі, погано вчитися, не виконувати

побажання дорослих. Мало того, у нього можуть з'явитися невротичні відхилення, аж до захворювання неврозом. Підвищена емоційність, схильність до неспокою, беззахисність, ранима і уразливість при суперечливих, не завжди обґрунтованих вимогах батьків, легко може травмувати дитину і привести як до нервових зривів або повної неслухняності. Таким чином, відхилення рис вдачі і поведінка дітей формується в результаті відхилень в сімейних стосунках і вихованні. Зміни особі батьків або одного з батьків приводить до розвитку конфліктних ситуацій в сім'ї, і створює проблеми у вихованні дітей.

Проблеми, що виникають у батьків у вихованні дитини і ті складнощі, з якими стикаються психологи при діагностиці і корекції особового розвитку дитини, корекції дитячо-батьківських взаємин, часто визначаються виховними помилками, пов'язаними з тим, що батьки і педагоги не завжди враховують індивідуальність дитини, орієнтуючись більше на свої здібності, відштовхуючись від своїх особових особливостей. Більшість дослідників проблеми неврозів вважають, що деструктивний стиль відношення батьків до дитини веде до виникнення аномалій формування особи в дитячому віці (Захаров А.І.). Так, один з основоположників вітчизняної психіатрії Балінський І.М. вважав, що строге, несправедливе відношення до дітей в сім'ї є важливою причиною розвитку у них душевного хворобливого стану; надмірне поблажливе відношення - причиною перехідної через край емоційності у дітей; пред'явлення надмірних вимог - причиною душевної слабкості дитини. Сикорський І.А. прийшов до висновку, що жорстоке виховання сприяє виникненню у дитини відчуття страху; виховання, що зніжує (що розслабляє), формує суб'єктивізм і непостійність характеру у дітей; зневага вихованням веде до труднощів у виховному відношенні взагалі. Мясищев Н.В., Яковльова О.К., Зачепіцький Р.А., Файнберг С.Г. указують на те, що виховання в умовах строгих, але суперечливих вимог і заборон є сприяючим чинником для неврозу нав'язливих станів і психастенії; виховання за типом надмірної уваги і задоволення всіх бажань дитини веде

до розвитку істеричних рис вдачі з егоцентризмом, підвищеною емотивністю і відсутністю самоконтролю, пред'явлення непосильних вимог до дітей визнаний етіологічним чинником неврастенії.

У роботах зарубіжних авторів також можна знайти підтвердження того, яку величезну роль грає батьківське відношення у виникненні порушень і відхилень психічного розвитку дитини. Адлер А. відзначає, що виховання, що зніжує, сприяє розвитку відчуття неповноцінності і тенденції до домінування, аж до тиранення. Блюменфельд С., Александресько І., Георгиу Т. вважають, що батьківська гіперпротекція або радикальна зневага приводять до нестійкості і агресивності дітей. Берельсон Би., СТЕЙНЕРГ., узагальнюючи результати багатьох дослідників, вважають за встановлений, що ніж менше ласки, турбота і тепло отримує дитина, тим повільніше він дозріває як особа, тим більше він схильний до пасивності і апатичності і тим більше ймовірно, що надалі у нього сформується слабкий характер.

Гарбузов В.І., відзначаючи вирішальну роль виховних дій у формуванні характерологічних особливостей дитини, виділив три типи неправильного виховання.

Виховання за типом - **А** (неприйняття, емоційне відкидання) - неприйняття індивідуальних особливостей дитини, що поєднується з суворим контролем, з імперативним нав'язуванням йому єдиного правильного типу поведінки. Тип виховання «А» може поєднуватися з недоліком контролю, повним потуранням.

Виховання за типом - **В** (що гіперсоціалізує) - виражається в недовірливій концепції батьків про стан здоров'я дитини, його соціальний статус серед товаришів, і особливо в школі, очікуванні успіхів в навчанні і майбутній професійній діяльності.

Виховання за типом - **С** (егоцентричне) - культивування уваги всіх членів сім'ї на дитині (кумир сім'ї), іноді в збиток іншим дітям або членам сім'ї.

Батьківське відношення до дитини, тестоване опитувальником Варги А.Я. і Століна В.В., показало, що батько відноситься до дитини позитивно, якщо:

йому подобається дитина таким, яким він є, батько поважає індивідуальність дитини, симпатизує йому, прагне проводити багато часу з ним, схвалює його інтереси і плани. Негативне відношення (неприйняття) виявляється в тому, що батько сприймає дитину поганим, непристосованим, невдалим, нерозумним, схильним до поганих вчинків. Батько випробовує досаду на дитину, злість до нього, роздратування, ображається на нього. Він не поважає дитини і не довіряє йому. Зіставлення даних, отриманих за допомогою опитувальника Варги А.Я. і Століна В.В., показало, що відношення дитини до батьків часто збігається з відношенням батька до дитини. Стиль батьківського виховання і тип відношення до дитини можуть не відповідати відношенню дитини до батька. Оскільки саме дитина є ініціатором спілкування, він може не отримати від батька емоційний відгук, адекватний своєму відношенню.

Варга А.Я. і Столін В.В. виділяють чотири типи батьківського відношення:

1. Приймаючо-авторитарний - суб'єктивне благополуччя батьків: тепле відношення і ухвалення дитини з вимогами соціальних успіхів і досягнень при контролі в цих областях.

2. Що відкидає з елементами інфантилізації і соціальної інвалідизації - емоційне відкидання дитини, низька цінність його індивідуально-характерологічних властивостей, відношення як до більш молодшому в порівнянні з реальним віком, приписування поганих схильностей.

3. Симбіотичний - прагнення встановити з дитиною тісний напружений емоційний контакт, брати участь у всіх дрібницях його життя.

4. Симбіотичний -авторитарний - гіперпротекція і тотальний контроль поведінки психічного життя дитини, блокування здійснення дитячої потреби в психо-соціальної ідентифікації.

В даний час завдання виховання стали складнішими. Річ у тому, що у всіх сферах життя відбуваються сьогодні різкі зміни. Протягом життя одного покоління повністю змінився спосіб життя людей. Якщо раніше батьки

готували своїх дітей для вступу до світу, який вони добре знали, який був таким же, як і той, в якому вони жили самі, де діяли ті ж самі закони і вимоги, то сьогоднішні батьки готують своїх дітей для вступу до життя, яким вони не можуть знати, про вимоги якої вони не мають поняття. Тому, насамперед, необхідно учити дитину з малих років самостійному, творчому мисленню, що допомагає знаходити нові рішення в нових ситуаціях, учити його критично відноситися до чужих поглядів і думок, бути терпимим до думки інших, але принциповим і вимогливим до себе самому. Виховання сьогодні повинне стати чимось більшим, ніж простий передачею готових знань, умінь, навиків і стилю поведінки.

Справжнє виховання сьогодні - це постійний діалог батька з дитиною, в процесі якої дитина все більшою мірою освоює здібність до ухвалення самостійних рішень, що допоможе йому стати повноправним членом суспільства, наповнить його життя сенсом.

1.2.2. Батьківський стиль

На формування стилю життя дитини робить безпосередній вплив стиль батьківського відношення до дитини. Вибраний стиль відношення залежить від життєвого стилю особи батька, від значення, яке він додає миру і самому собі, від його цілей, спрямованості його устремлінь і тих підходів, які він використовує при вирішенні життєвих проблем.

Під батьківським стилем розуміється сукупність батьківського емоційного відношення до дитини, сприйняття дитини батьком і способів поведінки з ним. Стиль сімейного виховання є свого роду реалізацією особи, своєрідною характеристикою особи батька. Можна припустити, що батько з тими або іншими особовими особливостями, як правило, реалізовуватиме цілком певний стиль або близькі стилі сімейного виховання.

Вперше проблема стилів батьківського виховання була досліджена Адлером А.. Автор описував несприятливі ситуації дитинства, пов'язані з батьківським вихованням, на основі яких дитина формує помилкові уявлення про життя. До них відносяться балощі дитини і зневага дитиною. Ці

деструктивні стилі відношення до дитини перешкоджають розвитку у нього соціального інтересу, або суспільного відчуття - здатності цікавитися іншими людьми і брати в них участь. Адлер А. підкреслює, що потурання і вседозволеність з боку батьків приводить до розвитку неадекватних уявлень про саме собі, про навколишній світ, способи конструктивної взаємодії з іншими людьми. Емоційно відкидані, нехтуючи батьками діти недооцінюватимуть власні сили, перебільшуватимуть труднощі життєвих завдань, у них можуть бути труднощі в міжособових стосунках.

Класифікація осіб дітей і стилі сімейного виховання деталізовано представлені Лічко А.Е. і Ейдемільером Е.Г. для підлітків. Автори виділили наступні відхилення в стилях сімейного виховання:

Гіпопротекція. Характеризується недоліком опіки і контролю. Дитина залишається без нагляду. До підлітка проявляють мало уваги, немає інтересу до його справ, части фізична занедбаність. При прихованій гіпопротекції контроль і турбота носять формальний характер, батьки не включаються в життя дитини. Неувімкнення дитини в життя сім'ї приводить до асоціальної поведінки із-за незадоволеності потреби в любові і прихильності.

Домінуюча гіперпротекція. Виявляється в підвищеній, загостреній увазі і турботі, надмірній опіці і дріб'язковому контролі поведінки, стеженні, заборонах і обмеженнях. Дитини не привчають до самостійності і відповідальності. Це приводить або до реакції емансипації, або до безініціативності, невмінню постояти за себе

Потураюча гіперпротекція. Так називають виховання «кумира сім'ї». Батьки прагнуть звільнити дитину від щонайменших труднощів, потурають його бажанням, надмірно обожнюють і протегують, захоплюються його мінімальними успіхами і вимагають такого ж захоплення від інших. Результат такого виховання виявляється у високому рівні домагань, прагненні до лідерства при недостатній завзятості і опорі на свої сили.

Емоційне відкидання. Дитиною обтяжуються. Його потреби ігноруються. Іноді з ним жорстоко поводяться. Батьки (або їх «заступники» -

мачуха, вітчим і ін.) вважають дитину за тягар і проявляють загальну незадоволеність дитиною. Часто зустрічається приховане емоційне відкидання: батьки прагнуть завуалювати реальне відношення до дитини підвищеною турботою і увагою до нього. Цей стиль виховання надає найбільш негативна дія на розвиток дитини.

Жорстокі взаємини. Можуть виявлятися відкрито, коли на дитині зривають зло, застосовуючи насильство, або бути прихованими, коли між батьками і дитиною коштує «стіна» емоційної холодності і ворожості.

Підвищена моральна відповідальність. Від дитини вимагають чесності, порядності, відчуття довга, не відповідних його віку. Ігноруючи інтереси і можливості підлітка, покладають на нього відповідальність за благополуччя близьких. Йому насильно приписують роль «розділу сім'ї». Батьки сподіваються на особливе майбутнє своєї дитини, а дитина боїться їх розчарувати. Часто йому передоручають догляд за молодшими дітьми або старезними.

Окрім цього психологами виділяються також наступні відхилення в стилі батьківського виховання: перевага жіночих якостей (ПЖК), перевага чоловічих якостей (ПМК), перевага дитячих якостей (ГДК), розширення сфери батьківських відчуттів (РРЧ), страх втрати дитини (ФЕ), нерозвиненість батьківських відчуттів (НРЧ), проекція власних небажаних якостей (ПНК), внесення конфлікту між подружжям в сферу виховання (ВК).

Багато робіт психологів, присвячених дитячо-батьківським стосункам, спираються на запропоновану Д. Баумрінд типологію стилів сімейного виховання, що змістовно описувала три основні стилі: авторитарний, авторитетний, демократичний і потурання.

Авторитарний стиль (у термінології інших авторів - «автократичний», «диктат», «домінування») - всі рішення ухвалюють батьки, що вважають, що дитина у всьому повинна підкорятися їх волі, авторитету. Батьки обмежують самостійність дитини, не вважають за потрібний якимось обґрунтовувати свої вимоги, супроводжуючи їх суворим контролем,

суворими заборонами, доганами і фізичними покараннями. У підлітковому віці авторитарність батьків породжує конфлікти і ворожість. Найбільш активні, сильні підлітки чинять опір і бунтують, стають надмірно агресивними і нерідко покидають рідну домівку, як тільки можуть собі це дозволити. Боязкі, невпевнені підлітки привчаються у всьому слухатися батьків, не здійснюючи спроб вирішувати що-небудь самостійно. Якщо по відношенню до старших підлітків матері схильні реалізовувати більш «рішучу» поведінку, то авторитарні батьки твердо дотримуються вибраного типу батьківської влади. При такому вихованні у дітей формується лише механізм зовнішнього контролю, заснований на відчутті провини або страху перед покаранням, і як тільки загроза покарання ззовні зникає, поведінка підлітка може стати потенційно антигромадським. Авторитарні стосунки виключають душевну близькість з дітьми, тому між ними і батьками рідко виникає відчуття прихильності, що веде до підозрілості, постійної настороженості і навіть ворожості до тих, що оточують.

Демократичний стиль (у термінології інших авторів - «авторитетний», «співпраця») - батьки заохочують особисту відповідальність і самостійність своїх дітей відповідно до їх вікових можливостей. Підлітки включені в обговорення сімейних проблем, беруть участь в ухваленні рішень, вислуховують і обговорюють думку і ради батьків. Батьки вимагають від дітей осмисленої поведінки і прагнуть допомогти їм, чуйно відносячись до їх запитів. При цьому батьки проявляють твердість, піклуються про справедливість і послідовне дотримання дисципліни, що формує правильну, відповідальну соціальну поведінку.

Стиль (у термінології інших авторів - «ліберальний», «поблажливий», «гіпоопіка») **потурання** - дитина належним чином не прямує, практично не знає заборон і обмежень з боку батьків або не виконує вказівок батьків, для яких характерне невміння, нездатність або небажання керувати дітьми. Стаючи більш дорослими, такі підлітки конфліктують з тими, хто не потурає їм, не здатні враховувати інтереси інших людей, встановлювати міцні

емоційні зв'язки, не готові до обмежень і відповідальності. З іншого боку, сприймаючи недолік керівництва з боку батьків як прояв байдужості і емоційного відторгнення, діти відчують страхи, невпевненість.

Нездатність сім'ї контролювати поведінку підлітка може привести до залучення його до асоціальних груп, оскільки психологічні механізми, необхідні для самостійної, відповідальної поведінки в суспільстві, у нього не сформувалися.

Деякі автори виділяють наступні характерні стилі сімейного виховання:

Хаотичний стиль (непослідовне керівництво) - це відсутність єдиного підходу до виховання, коли немає ясно виражених, визначених, конкретних вимог до дитини або спостерігаються суперечності, розбіжності у вибиранні виховних засобів між батьками. При такому стилі виховання фруструється одна з важливих базових потреб особи - потреба в стабільності і впорядкованості навколишнього світу, наявності чітких орієнтирів в поведінці і оцінках. Непередбачуваність батьківських реакцій позбавляє дитину відчуття стабільності і провокує підвищену тривожність, невпевненість, імпульсну, а в складних ситуаціях навіть агресивність і некерованість, соціальну дезадаптацію. При такому вихованні не формуються самоконтроль і відчуття відповідальності, наголошуються незрілість думок, занижена самооцінка.

Опікаючий стиль (гіперопіка, концентрація уваги на дитині) - прагнення постійне бути біля дитини, вирішувати за нього всі виникаючі проблеми. Батьки пильно стежать за поведінкою підлітка, обмежують його самостійну поведінку, турбуються, що з ним може щось відбутися. Не дивлячись на зовнішню турботу, опікаючий стиль виховання приводить, з одного боку, до надмірного перебільшення власної значущості у підлітка, з іншої - до формування у нього тривожності, безпорадності, запізнювання соціальної зрілості.

1.2.3. Роль матері

Безумовно, у виборі стилю відношення до дитини важливу роль грають

особові риси як матері, так і отця.

Практично всі вітчизняні автори відзначають велику емоційну близькість між дитиною і матір'ю. У дослідженні Скоблік О.Н. дівчатка в 75% випадків віддають перевагу матері, а в 24% випадків - отця. Хлопчики в 65% випадків вибирають отця, а в 35% випадків - мати.

У останнє десятиліття найбільшу увагу зарубіжні дослідники приділяють оцінці чуйності матері і її впливу на дитину, синхронності відношення дитини з дорослими, негативним аспектам у взаєминах батьків з маленькими дітьми. Багато сучасних дослідників підкреслюють значення емоційної прихильності між батьками і дитиною (Зінц Р., Крайг Р., Боулбі Д., Міллер А.). Ейнсворт М. з'ясувала, що у малюків, що виявляють в своїй поведінці сильну прихильність, були дуже чуйні матері, що швидко реагують на запити дитини.

Відсутність постійного тісного фізичного, емоційного контакту з дорослим приводить у дітей до так званого синдрому депривації, який виявляється у відставанні розвитку у дітей, уповільненні їх зростання, зниженні цікавості і бажання грати, невміння концентруватися, загальної байдужості і занедбаності.

Фахівці в області дитячого розвитку вважають, первинні стосунки з однією людиною (зазвичай з матір'ю) є ідеальними для повноцінного розвитку немовляти. Такі стосунки відрізняються чуйністю, іграми і інтерактивним діалогом. Можна сказати, що дитина відповідає на дійсну любов і турботу матері у відповідь любов'ю і прихильністю. При цьому діти, яких люблять і про яких піклуються адекватно їх потребам, краще розвиваються. Справжня любов матері має на увазі емоційний контакт, взаєморозуміння, активну турботу відповідно до змінних потреб дитини-підлітка - хлопця на кожному етапі життя.

Порушення емоційних зв'язків може бути викликане поганим поведінням з дитиною. Якщо дитина з малих років піддається жорстокому зверненню, то він позбавляється тих виховних стосунків, на які розраховує,

що може надати руйнівну дію на все його життя.

Психологи також указують на потенційно небезпечне поєднання двох чинників: недбалого або непостійного виконання материнських функцій і біологічної (інакше кажучи, обумовленою темпераментом) уразливості дитини. Це поєднання може привести до ненадійної амбівалентної прихильності дитини, яка випробовуватиме сильні страждання, спалахи гніву, а згодом і труднощі при соціальній адаптації.

Негативно впливає і нав'язуваний підхід матері, яка не враховує бажань дитини і заважає йому проявити власну активність, що «втручається».

Фром Е. підкреслював, що материнська любов до підростаючої дитини, є найважчедосяжна форма любові. Материнська любов за своєю суттю є турбота про те, щоб дитина росла, а тому мати повинна бажати відділення дитини. У цьому головна відмінність материнської любові від еротичної. Материнська любов є настільки важкою справою, що вимагає відмови від егоїзму, здатності віддати все, не бажаючи нічого натомість, окрім щастя того, кого вона любить. І саме на цій стадії багато матері не справляються із завданням материнської любові. Самозакохана, владна жінка, жінка-власниця з успіхом може бути «люблячою матір'ю», лише поки дитина мала. І лише самотійна жінка, більше радіє, віддаючи, чим отримуючи, може бути люблячою матір'ю і тоді, коли дитина відділяється від неї. Можна сказати, що чуйність до потреб дитини продовжує виявлятися в цей період так само як і раніше, тільки самі ці потреби міняються. Відповідно повинен мінятися характер турботи про дитину (підлітку, хлопцю), проте сам глибинний стиль материнського відношення залишається колишнім - пристосування до насущних потреб дитини, а не задоволення в спілкуванні з ним своїх потреб.

За класичну вважається робота Броді С., виконана в рамках клінічного підходу. Спостерігаючи відео магнітофонні записи 4-х годинного спілкування матері з дитиною, вона виділила 4 типи материнського відношення:

1 тип. Мати легко і органічно пристосовується до потреб дитини. Для неї

що характерний підтримує, вирішує поведінку. Матері цього типу, наприклад, не прагнули привчити дитину до туалету, а чекали, поки він дозріє сам. При цьому стилі виховання у дитини формується відчуття упевненості.

2 тип. Свідомо мати прагне пристосуватися до потреб дитини, але із-за напруженості і відсутності безпосередності в спілкуванні з дитиною її спроби часто безуспішні. Мати частіше домінує, чим поступається.

3 тип. У основі материнства - відчуття довга. У відношенні з дитиною відсутній інтерес, теплота, спонтанність. Інструмент - суворий контроль.

4 тип. Мати поводиться неадекватно зросту і потребам дитини. Її виховні дії непослідовні і суперечливі.

На думку Броді С., найбільш шкідливим для дитини виявився 4-й стиль материнства, оскільки постійна непередбачуваність материнських реакцій позбавляла дитину миру стабільності і провокувала підвищену тривожність.

Ковар Л. виводить стосунки "мати-дитина" із загальної моделі сімейних стосунків. Тип цих стосунків залежить, на його думку, від того, як батьки оцінюють і відносяться до своєї дитини, і як він самостверджується.

Часто дитина буває тягарем, що заважає соціальному просуванню матері. Мати йде від нього і більше до нього не повертається. Покинута дитина, позбавлена материнської ласки, погано спілкується з іншими людьми. У нього пізно формується мова. Він залишається інфантильним на все життя, з несформованою "Я-концепцією".

Мати може повністю присвятити себе дитині і відтворити відношення -"хазяїн-раб", щоб позбавитися від порожнечі і безглуздя життя. Вона відноситься до дитини як до "коханця", готова виконувати будь-яке його бажання і примха. Вона не дає йому проявити самостійність і формує в дитині безвідповідальність і безпорадність. Оскільки вона все робить за дитину - дитина залежить від капризів матері, а мати від капризів дитини. У цьому союзі два, отець не потрібний, і він стає зайвим в сім'ї.

Можна виділити три незалежні напрями цих досліджень:

- виявлення ролі материнської депривації - матері немає або вона не піклується про дитину;
- виявлення типів стосунків матері і дитини в повній сім'ї (у зв'язку з відношенням матері і отця, точніше - чоловіка і дружини);
- аналіз стосунків матері і дитини в неповній сім'ї.

Відсутність турботи про дитину найбільш травмуючий чинник. Причини можуть бути різними: смерть матері, роздільне мешкання (мати у в'язниці і тому подібне), відмова від дитини і ін. Діти, які виховуються в дитячих установах, характеризуються низьким інтелектом (особливо - невербальним), емоційною незрілістю, расторможенністю, "причепливістю", а також відсутністю вибіркової в контактах з дорослими

(швидко прив'язуються і швидко відвикають). Часто вони агресивні по відношенню до однолітків, і позбавлені соціальної ініціативності.

1.2.4. Роль батька у вихованні

Вплив батька на виховання дітей визнавалася представниками абсолютно різного перебігу людської думки. Адлер А. підкреслював роль отця у формуванні у дитини соціального інтересу. По Адлеру, ідеальний отець той, хто відноситься до своїх дітей як до рівних і бере активну участь, разом з матір'ю, в їх вихованні.

Фром Е. вважав, що, на відміну від безумовної материнської любові, батьківська любов - це обумовлена любов. Її принцип такий: -я люблю тебе, тому що ти задовольняєш моїм очікуванням, тому що виконуєш свої обов'язки, тому що ти схожий на мене. У обумовленій батьківській любові ми знаходимо, як і в безумовній материнській, негативну і позитивну сторони. Негативну сторону складає вже той факт, що на батьківську любов має бути заслужена, що вона може бути загублена, якщо дитина не робить того, що від нього чекають. У самій природі батьківської любові поміщено, що слухняність стає основою чесноти. Неслухняність - головним гріхом. І покарання за нього - втрата батьківської любові. Позитивна сторона - якщо любов обумовлена, дитина прагне її добитися, трудитися заради неї.

Якщо Фром Е. вважав, що дитина старше 6 років починає потребувати батьківської любові, авторитету і керівництва отця, а до цього віку головне - материнська любов і турбота, то в даний час частина дослідників вважають, що, за винятком годування грудьми, батьки здатні забезпечити повний догляд за дитиною. Вони можуть купати його, сповивати, годувати також уміло, як і мати. Батьки здатні уловлювати сигнали дитини так же чуйно, як і матері. У батьків, які присвячують багато часу турботам про немовляти, встановлюються з ним міцні стосунки прихильності, і дітям це приносить велику користь.

Дані багатьох дослідників говорять про те, що батьки, що тримали дитину на руках відразу після народження, і надалі продовжували більше грати зі своїми підростаючими дітьми і піклуватися про них. Ця нова роль дбайливого отця сприятливо позначається на розвитку дитини. За наслідками одного з досліджень, немовлята, чиї батьки активно брали участь в їх вихованні, показали вищі оцінки по тестах моторного і розумового розвитку (Педерсон Ф.). Проте, відношення до грудних дітей батьків, прагнучих взяти активну участь в турботі про дитину, відрізняється від відношення матерей. В більшості випадків батьки грають з дітьми, тоді як матері зазвичай купають, сповивають і годують їх. Крім того, сам стиль гри у матерей і батьків різний: батьки схильні грати з дітьми енергійніше: вони підкидають малюків в повітря, рухають їх руками і ногами, гойдають на коліні. Крайг Р. відзначив, що батьки, у яких встановилися сильні емоційні зв'язки з грудними дітьми, виявляються чуйнішими до потреб, що змінюються, і інтересів своїх дітей і коли вони дорослішають. Такі батьки мають більший вплив на своїх дітей, діти частіше прислухаються до них і хочуть бути схожим на них завдяки сталим між ними тісним, різноманітним відносинам. Позитивна роль батьків у формуванні своєї дитини зв'язується з наступними обставинами: батьки грають помітну роль у формуванні своєї дитини в ситуаціях, коли йому неясно, як поводитися в даний момент; батьки, які чуйно реагують на сигнали дитини і швидше стають значущими

фігурами на дитячому світі, швидше проявляють себе як дієві посередники соціалізації; коли дитина стає старшою, отець перетворюється для нього на важливу рольову модель; отець може виступати в ролі уболівальника дитини і захисника його успіхів.

Деякі американські дослідники відзначають, що у батьків, які недосяжні для маленьких дітей, можуть виникати труднощі в налагодженні з ними міцних емоційних зв'язків в подальшому. Кларк-Стюарт До. у своєму дослідженні трибічних стосунків в багатьох сім'ях виявила, що вплив матері на дитину носить безпосередній характер, тоді як отець впливає на малюка часто опосередковано через матір. Дитина ж найчастіше впливає на обох батьків безпосередньо. У вихованні сина отцеві належить особлива роль. Значущість особи отця, перш за все в тому, що він є для сина еталоном чоловіка. Зразки поведінки отця, що копіюються дитиною, формують етичну зовнішність, способи поведінки хлопчика. Від отця він переймає мужні риси, вчиться чоловічій гідності, рицарству(Островська)Л.Ф.

Якщо отець покинув сім'ю до того, як синові виповнилося п'ять років, то син, внаслідок, виявляється більш залежний від своїх ровесників і менш упевненим в собі, чим хлопчик з повної сім'ї, оскільки хлопчик з повної сім'ї поводить, спираючись на готову модель батьківської поведінки, і в результаті його поведінка і психіка стають стабільнішими.

На дівчатках відсутність отця позначається насамперед в підлітковий період. Хороші батьки здатні допомогти своїм дочкам навчитися взаємодіяти з представниками протилежної підлоги адекватно ситуації .

Витків Д. відзначає, що маленький хлопчик, копіюючи отця, користується його моделлю поведінки. Якщо отець виражає свою незадоволеність агресивно, його син намагатиметься поступати подібним же чином. Якщо отець приховує своє роздратування під маскою мовчання, син це вважатиме за норму чоловічої поведінки.

Недостатня або негативна ролева ідентифікація з батьком тієї ж підлоги створює додаткові труднощі в спілкуванні з однолітками в дитинстві і

несприятливо відбивається на відношенні з дітьми в сім'ї в сьогоденні. Подібний взаємозв'язок, що негативно діє, характерніший для батьків, оскільки вони самі не мали адекватного досвіду з отцем в дитинстві, тобто не були сином отця, а зараз не стали отцем сина (Захаров)А.І.

Лише отець здатний сформувати у дитини здібності до ініціативи і протистояння груповому тиску. Чим більше дитина прив'язана до матері, тим менш активно він може протистояти агресії оточують. Чим менше дитина прив'язана до отця, тим нижче самооцінка дитини, тим менше значення він надає духовним і соціальним цінностям, в порівнянні з матеріальними і індивідуалістичними (Савченко)І.А..

Загальні ігри, секрети, симпатії і прихильності між отцем і сином будуть для сина набагато кращою моделлю чоловічої поведінки, чим прямі жорсткі спроби виховати «справжнього чоловіка». Мудре, щедre на ласку батьківське виховання сприяє формуванню мужніших хлопчиків і жіночних дівчаток.

На думку деяких авторів в даний час чоловіки можуть змінити ситуацію в свою користь. Більшість підлітків стверджують, що отець заробляє більше, ніж мати (90%), але мати домінує в сім'ї і домашньому господарстві. Хоча декларується, що в сім'ї «розділом» є отець, реально в сім'ї розпоряджається мати. У отця немає реальної влади. Він поважаний дітьми, хоча з ним вони мають менший емоційний контакт. Більшість дітей стверджують, що мама їх любить більше, ніж тато, і при конфліктах в сім'ї діти приймають сторону матері. Багато тат часто грають з дітьми, беруть участь в сімейних розвагах, учать їх постояти за себе, вступаються за дітей (Савченко І.А., Дружинін)В.Н.. Говорять, мати учить дитину жити в будинку, отець допомагає йому вийти в світ, іншими словами, мати відповідальна за емоційних прихильності, а отець- за емоційну незалежність (Віткін Д.).

1.3 Дитячо-батьківські відносини

Сімейне середовище, особові особливості батьків і темпераментальні

риса дитини особливим чином впливають на формування стилю сімейного виховання.

Батьки вибирає стиль виховання, враховуючи такі темпераментальні прояви дитини, як активність, адаптивність, фон настрою, відволікаємість, наполегливість і чутливість, регулярність (ритмічність) фізіологічних функцій, реакція на нові стимули (наближення - видалення), поріг чутливості, інтенсивність емоційних реакцій.

У цей час стиль сімейного виховання визначається і особливими особливостями батька, такими як: екстраверсія - інтроверсія; сензитивність - спонтанність, а також агресивність.

Чим більше виражена екстравертованість у батьків дошкільників, тим нижче рівень гіперпротекції, менше ігноруються потреби дитини. Екстравертованість батьків молодших школярів пов'язана з надмірною вимогливістю до дитини. Екстравертована мама (активна, безпосередня, відкрита в емоційних проявах) буде більше уваги, сил, часу приділяти вихованню дитини, достатньо задовольнятиме потреби дитини. Але буде вимоглива, більше пред'являти заборон у вихованні. З приводу виховання можлива конфронтація в сім'ї.

Із збільшенням спонтанності батька дошкільника зменшується недостатність вимог до дитини, а виражена спонтанність батьків молодших школярів пов'язана з потуранням у вихованні дитини. Спонтанна мама, схильна до розкутого самоствердження, наступальності, до лідирування також приділятиме дитині багато часу, сил, пред'являти надмірне число вимог, заборон, санкцій. Можливо, ігноруватиме задоволення потреб дитини. У сім'ї також буде виховна конфронтація і відсутність співпраці між батьком і дитиною.

Виражена агресивність батьків дошкільників пов'язана з потуранням у вихованні, яке значущо корелює в цьому віці з емоційною дистанцією до дитини. Агресивність батьків дошкільників пов'язана також з непомірністю вимог-обов'язків до дитини. Агресивність батьків молодших школярів

взаємозв'язана з гіпопротекцією, потуранням, недостатністю заборон і нестійкістю стилю виховання. Агресивна мама, можливо, приділятиме дитині менше уваги (гіпопротекція), може ігнорувати задоволення потреб дитини, а також пред'являти дитині підвищене число заборон, санкцій і знижене число вимог. Мама схильна, швидше за все до емоційного відкидання дитини, емоційної дистанції, в сім'ї часто виховна конфронтація і відсутність співпраці з дитиною.

Виражена інтровертованість батьків дошкільників пов'язана з недостатністю вимог до дитини. Інтровертованість батьків молодших школярів пов'язана з гіпопротекцією у вихованні. Мама цього типу, погнуржєннє в свій внутрішній світ, замкнута, схильна до гіпопротекції у вихованні, коли дитина виявляється на периферії уваги. Така мама пред'являтимє недостатньо вимог, заборон, санкцій. У вихованні частіше спостерігається відсутність співпраці між батьком і дитиною, частіше емоційна дистанція з дитиною.

Із збільшенням сенситивності батьків молодших школярів знижується рівень потурання, а також як непомірність, так і недостатність заборон у вихованні. Сенситивна мама приділятимє дитині багато уваги, сил, у вихованні буде швидшим дитині потурати, пред'являти мало вимог, заборон, санкцій, мало карати. У вихованні часто спостерігається тривожність за дитину, емоційна близькість з ним.

Тривожна мама також приділятимє дитині багато уваги, сил, часу у вихованні, дитині швидше потурає, пред'являє мало вимог, заборон. Мало карає. У вихованні часто спостерігається тривожність за дитину, частіше буде його інфантилізувати.

Лабільна мама, схильна до компромісів, достатньо приділятимє часу, сил вихованню дитини, задовольняти потреби дитини (потурати), пред'являтимє менше заборон, санкцій, але більше вимог до дитини. З дитиною їй легко співробітничати, спостерігається емоційне ухвалення дитини, близькість.

Шизофреногенна мати - це перш за все набір особових особливостей, а

потім вже специфічна батьківська поведінка і відношення.

Лічко Є.А. детально характеризує зв'язки між стилем сімейного виховання і підлітковими психопатіями. На його думку, гіперпротекція украй несприятлива для нестійкого і конформного типів. При домінуючій гіперпротекції розвиваються риси психастенії, риси сензитивного типу, виникає астено-невротична акцентуація характеру. У гіпертимів посилюється реакція емансипації.

Потураюча гіперпротекція веде до істероїдної акцентуації характеру. Емоційне відкидання у гіпертимів і епілептоїдів викликає протест і емансипацію, у істероїдів - опозицію. Шизоїди при такому стилі виховання замикаються в собі, а нестійкі попадають під вплив асоціальних компаній.

Підвищена моральна відповідальність викликає агресію у істероїдов, тривогу і страхи - у психоастеніків і сенситивів.

Стосунки з батьками дитина, на думку Беньяміна Л., будує на основі двох основних стратегій:

- стратегії "додаткової поведінки" - дитина реагує ініціативною на надання самостійності, втечею - на переслідування;
- стратегії "захисної поведінки"- дитина у відповідь на відкидання починає поводитися так, як ніби його люблять, як би запрошуючи батьків змінити свою поведінку по відношенню до нього.

Можливо, що внутрішня регуляція поведінки дитини відтворює відношення батьків до дитини, але відношення до інших все ж таки будується на основі відтворення стосунків між батьками або відношення батьків до інших дітей.

У психологічних роботах всі типології моделей сім'ї, які б описували особливості сім'ї як цілого, будуються на основі аномалій, різних відхилень у складі сім'ї, стосунків в сім'ї, стилів виховання від якоїсь "норми", яка абсолютно неконкретна.

Н. Штірман виділяє 3 типи батьківських стосунків до дітей у хворих психосоматичними розладами:

- "скріплення" - жорстке стереотипне спілкування; діти інфантілізуються, їх емоційний розвиток відстає від норми;

- "відверження" - дитина "відмовляється" від своєї особи, що приводить до аутизму, зайвої автономності;

- "делегування" - дійсні досягнення дітей ігноруються; батьки, переміщаючи на них свої нездійснені надії, маніпулюють ними.

Вплив стилю взаємодії батьків з дітьми має далекі наслідки і визначає їх життєвий шлях. Е. Роу досліджував наступні характеристики взаємодії: емоційне прийняття-неприйняття, наявність-відсутність контролю, стимулювання-не стимулювання активності дитини, - і виявив їх вплив на вибір професійного шляху.

Емоційне прийняття або неприйняття визначають, відповідно, особову або наочну спрямованість професійних інтересів; наявність-відсутність контролю пов'язана із захисним-незахисним типом реагування, а стимулювання-не стимулювання активності обумовлює спрямованість на інших або на себе.

Проте, головну увагу психологи приділяють не відношенню батьків як "цілого" до дитини, а відношенню матері до дитини - чисто психологічно-природному відношенню.

Деякі дослідники (Боулбі Д., Шеффер) І.С. вважають, що різноманітність батьківської поведінки диктується різноманітністю потреб і конфліктів особи. Спілкуючись з дитиною, батько відтворює свій досвід переживань раннього дитинства. У стосунках з дітьми батьки програють свої власні конфлікти.

Клініко-психологічні особливості батька так само впливають на специфіку батьківського відношення. Специфічність депресивних матерей описав Орвашел Г. Депресивні матері в порівнянні з нормальними насилу встановлюють інтерактивні взаємодії з дитиною, не можуть відокремити свої потреби від потреб дитини. Як правило, батьківське відношення людей, страждаючих депресією, відрізняється емоційним відкиданням і суворим

контролем за допомогою провокацій в дитині відчуття провини і сорому.

Велику увагу Захаров А.І. приділив вивченню деструктивному стилю відношення до дитини. В результаті дослідження було виявлено, що «деструктивні» матері сенситивні, схильні до підозрілості, недовірливості. Вони утворюють ситуативно обумовлені надцінні ідеї. У них виявлені проблеми самоконтролю, труднощі у взаєминах з тими, що оточують, наявність хронічних міжособових конфліктів, нестійкі соматичні скарги, схильність до дратівливості і конфліктної переробки переживань. У таких матерей відсутня життєрадісність, оптимізм, відчуття внутрішньої задоволеності. Вони тривожні і невпевнені в собі. Для них характерна недостатня емоційна чуйність.

У «деструктивних» батьків виразні психопатологічні зміни не простежуються. У них виділяються риси деякої мінорності, пасивності і м'якості характеру, що є наслідком неповної сім'ї в дитинстві, недостатньої ролі отця і заміщаючого впливу матері. Окрім цього, виражений неспокій, невпевненість, відчуття провини, консерватизм і моралізування. Деструктивні батьки внутрішньо конфліктні, у них низький ступінь самосприйняття.

Захаров А.І. вважав, що невротичні зміни особі дітей, що формується, виникають в результаті невдалого і досвіду міжособових стосунків, що драматично переживається, відсутність можливості створення прийнятної «Я -концепції» з витікаючою з цього нестійкістю самооцінки, болезненно-чутливим, емоційно-нестійким і тривожно- невпевненим «Я».

На конструктивний стиль відношення до дитини (Співаковська А.С.) роблять вплив такі риси особи батьків, як:

- прагнення якнайповніше виявити свої завдатки і здібності;
подолання егоїзму через включеність в діяльність, мета якої поза самою людиною;
- творчість;
- здібність до повного і живого переживання, здатність тонко, самозабутньо і безкорисливо відчувати;

- схильність до самоаналізу, рефлексії.

Таким чином, аналіз наукових досліджень дозволяє зробити вивід про те, що існує зв'язок між особовими особливостями батьків, індивідуальністю дитини, вибраним батьками стилем відношення до дитини і порушеннями в поведінці дитини.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.

Аналіз літературних джерел дозволив нам сформулювати наступні основні моменти:

Найважливішою цінністю в житті багатьох людей, які живуть у сучаснім суспільстві є родина. Для дитини родина — це середовище, у якому безпосередньо складаються умови його фізичного, психічного, емоційного, інтелектуального розвитку. Для дорослої людини - родина являє собою джерело задоволення ряду його потреб і малий колектив, що пред'являє до нього різноманітні й досить складні вимоги. На стадіях життєвого циклу людини послідовно міняються його функції у родині. Подружні відносини є основою родини. Шлюб - ця взаємодія чоловіка й дружини, регульована моральними принципами й підтверджена підвладними їй цінностями. Подружня модель відкриває широкі можливості для автономії й самореалізації кожного члена подружжя: зацікавленість чоловіка й жінки різноманітніше сімейних, а потреби й навколо спілкування виходять за межі шлюбу. Для чоловіка зараз важлива сексуальна експресивність жінки, а не тільки її господарсько-практичні якості, які в минулому визначали вибір жінки.

Виділяємо два основні типи родин: нормально функціонуючі й дисфункціональні. В основі порушення функцій родини можуть лежати самі різні фактори: дисгармонія в інтимних відносинах, психологічна несумісність чоловіка й жінки, відсутність звичок і низька культура спілкування, умови

життя та інші. Причиною порушення виховної функції може стати відсутність знань і звичок і, як наслідок, їх виховательська непевність, або конфлікти між батьками, які ведуть до суперечливого виховання дитини.

Причинами всіх подружніх конфліктів є несправедливий розподіл праці (різні поняття прав і обов'язків); незадоволеність яких-небудь потреб; сварки через недоліки у вихованні. Якщо члени родини по-різному розуміють свої ролі й пред'являють один одному неузгоджені, що відкидаються другими, очікування й відповідні їм вимоги, родина є свідомо малосумісною і конфліктною.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї.

2.1. Характеристика використаних методів та методик

Для реалізації мети емпіричного дослідження, вирішення поставлених завдань і одержання кількісних показників, які дозволять підтвердити чи спростувати сформульовану гіпотезу нашого дослідження, нами було використано комплекс взаємодоповнюючих методів. Методи, які використовуються в освітньо-кваліфікаційній роботі підраділяються на три групи:

- **теоретичні** (аналіз та синтез літературних джерел та результатів наукових

досліджень);

- **емпіричні** (для одержання результатів передбачаються використання наступних методик : -Методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла; - Методика діагностики батьківського відношення; -**Тест** «Індивідуально-типологічний опитувач ІТО»; - Проективний тест «Малюнок сім'ї». Використані методики ми розділили на два блоки – дитячі та батьківські. Дані методики дозволяють реалізувати слідуєчі завдання:

1. Визначити стиль ставлення батьків до дитини.
2. **Вивчити особистісні особливості батьків.**
3. Вивчити зв'язок особистісних особливостей батьків і стилю ставлення до дитини.
4. Визначити особливості ставлення дітей до батьків).

У нашому дослідженні перевага віддавалася психодіагностичним методам дослідження. Зокрема, використовувалися лише ті методи, які є об'єктивними, надійними, валідними, пройшли ревалідацію і рестандартизацію. Нами враховувалася також можливість застосування вимірювального апарату, що відповідає існуючим вимогам до кількісної і якісної інтерпретації отриманих результатів;

- **математико-статистичні** (математичне очікування, дисперсія та коефіцієнти кореляції).

Для виявлення особливостей внутрішньо сімейних відносин ми використали методику «Моя сім'я». На основі виконання зображення, відповідей на питання, методика дає можливість оцінити особливості сприйняття та переживання дитиною відносин в сім'ї.

Вважають, що ідея використання малюнка родини для діагностики внутрішньо сімейних відносин виникла в ряду робіт таких вчених як В. Хьюлса, А.І. Захарова, Л. Кормана. Методика застосовується переважно в діагностиці дітей, починаючи з чотирьохрічного віку.

Проведення тестування. Лист аркушу кладуть перед досліджуваним

горизонтально. Інструкція: «Намалюй на цьому аркуші всю свою сім'ю.»

Для проведення аналізу дитячих малюнків ми використали інтерпретацію даної методики А.Л. Венгера, яка подано в додатку В, та принципи кількісного аналізу малюнку, запропоновані Т.О. Гальцевою, яка пропонує приділяти увагу окремим деталям, що в сукупності склали п'ять симптомокомплексів:

1 – сприятлива сімейна ситуація (максимальна кількість в балах – 12 балів);

2 – тривожність (максимальна кількість в балах – 10 балів);

3 – конфліктність в сім'ї (максимальна кількість в балах – 15 балів);

4 – почуття неповноцінності (максимальна кількість в балах – 12 балів);

5 – вороже відношення в сім'ї (максимальна кількість в балах – 10 балів).

Підсумовуючи думки різних авторів, *успішність шлюбно-сімейних відносин можна охарактеризувати як:*

1. Стабільність — збереження подружніх відносин, що виключає розлучення або відхід одного з подружжя з сім'ї.

2. Задоволеність шлюбом у подружжя не нижче середньої.

3. Виконання сім'єю своїх функцій, а зокрема, успішне виховання дітей (яке можна зафіксувати через відсутність негативних проявів — без доглядності, девіантних відхилень у дітей).

4. Здатність сім'ї переходити з етапу на етап, що виявляється в збереженні сім'ї на кожній подальшій стадії і відсутності проблем з дітьми, що вимагають професійної допомоги.

5. Умови для гармонійного розвитку кожного з членів сім'ї.

6. Відкрите спілкування в сім'ї.

7. Хороший психологічний і фізичний стан людей при знаходженні в сім'ї.

Для вивчення ступені впливу задоволеності шлюбом на формування передумов подружньої зради ми запропонували тест-опитувальник задоволеності шлюбом.

Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (ОЗШ), розроблений В.В.

Століним, Т.Л. Романовою, Г.П. Бутенко, призначений для експрес-діагностики степені задоволеності-незадоволеності шлюбом особистості або соціальної групи.

Опитувальник є одновимірною шкалою, що складається з 24 тверджень, які відносяться до різних сфер: сприйняття себе і партнера, думки, оцінки, установки щодо шлюбу і т.п. Кожному твердженню відповідають три варіанти відповіді: а) вірно; б) важко сказати; в) невірно. Учасник дослідження вибирає один з варіантів відповіді. Вся вісь сумарних балів тесту розбивається на 7 категорій.

Суми балів по відповідях інтерпретуються таким чином:

0-16 балів - абсолютно неблагополучні;

17-22 - неблагополучні;

23-26 - скоріше неблагополучні;

27-29 - перехідні;

30-32 - скоріше благополучні;

33-38 - благополучні;

39-48 - абсолютно благополучні.

Дана методика не тільки констатує картину існуючих подружніх відносин, але і дає можливість розуміння суб'єктивного миру, досліджуваного у всій його складності.

Роль фактору суб'єктивного контролю у забезпеченні задоволеності шлюбом

У основу визначення суб'єктивного контролю особистості покладено дві передумови:

1. Люди розрізняються між собою по тому, як і де вони локалізують контроль над значними для себе подіями. Можливі два полярні типи такої локалізації: екстернальний та інтернальний. У першому випадку людина вважає, що події, які відбуваються з нею, є результатом дії зовнішніх сил - випадку, інших людей і т.д. В другому випадку людина інтерпретує значимі події як результат своєї власної діяльності. Будь-якій людині властива певна

позиція на континуумі, що тягнеться від екстернального до інтернального типу.

2. Локус контролю, характерний для індивіда, універсальний по відношенню до будь-яких типів подій і ситуацій, з якими йому доводиться стикатися. Один і той же тип контролю характеризує поведінка даної особи у разі невдач і у сфері досягнень, причому це в рівній мірі стосується різних областей соціального життя.

Дослідження самооцінок людей з різними типами суб'єктивного контролю показало, що люди з низьким РСК характеризують себе як егоїстичних, залежних, нерішучих, несправедливих, метушливих, ворожих, невпевнених, нещирих, несамотійних, дратівливих. Люди з високим РСК вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здатними, доброзичливими, чесними, самотійними, незворушними. Таким чином, РСК пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається, з самоповагою, соціальною зрілістю і самотійністю особи.

Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (Є.Ф. Бажин, С.А. Голинкіна, А.М. Еткінд), призначена для визначення кількісних і якісних показників РСК учасників дослідження.

Методика складається з 44 тверджень, що стосуються різних сторін життя і відношення до них. Тому окрім показників за шкалою загальної інтернальності ми отримуємо показники і за іншими шкалами (диференційованим сторонам життя). Загальна кількість шкал - 7:

Іо - шкала загальної інтернальності;

Ід - шкала інтернальності в області досягнень;

Ін - шкала інтернальності в області невдач;

Іс - шкала інтернальності в сімейних відносинах;

Іп - шкала інтернальності у виробничих відносинах;

Ім - шкала інтернальності в області між особових відносин;

Із - шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби.

Після визначення показників за всіма шкалами, будуємо "профілі РСК",

де 5,5 стенів відповідають нормі, відхилення управо ($> 5,5$ стенів) свідчить про інтернальний тип контролю РСК у відповідних ситуаціях, відхилення ліворуч від норми ($< 5,5$ стенів) свідчить про екстернальний тип РСК.

Опис шкал інтернальності:

Шкала загальної інтернальності (*Io*). Високий показник за цією шкалою відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значимих ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій в їх житті є результатом їх власних дій, що вони можуть ними управляти, і, таким чином, вони відчувають свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається їх життя в цілому. Низький показник за шкалою *Io* відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі люди не бачать зв'язку між своїми діями і значимими для них подіями життя, не вважають себе здатним контролювати цей зв'язок і вважають, що більшість подій і вчинків є результатом випадку або дій інших людей.

Шкала інтернальності в області досягнень (*Id*). Високі показники за цією шкалою відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями і ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі добилися всього того хорошого, що було і є в їх житті, і, що вони здатні з успіхом переслідувати свої цілі в майбутньому. Низькі показники за шкалою *Id* свідчать про те, що людина приписує свої успіхи, досягнення і радощі зовнішнім обставинам — вдачі, щасливій долі або допомозі інших людей.

Шкала інтернальності в області невдач (*In*). Високі показники з акцією шкалою говорять про розвинене відчуття суб'єктивного контролю по відношенню до негативних подій і ситуацій, що виявляється в схильності звинувачувати самого себе в різноманітних неприємностях і стражданнях. Низькі показники *In* свідчать про те, що людина схильна приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати ці події результатом невдачі.

Шкала інтернальності в сімейних відносинах (*Ic*). Високі показники *Ic*; означають, що людина вважає себе відповідальною за події, що відбуваються

в її сімейному житті. Низький *Is* указує на те, що суб'єкт вважає не себе

Батьківський блок використаних методик містить в собі тест-опитувальник батьківського відношення А.Я. Варга, В.В. Столін, який представляє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського відношення у осіб, які звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей та спілкування з ними.

Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ними, особливостей сприйняття і розуміння характеру і особистості дитини, її вчинків.

Опитувальник складається з п'яти шкал:

1. "Прийняття – відчуження". Шкала відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Зміст одного полюса шкали: батьку подобається дитина такою, якою вона є. Він поважає індивідуальність дитини, симпатизує їй. Батько прагне проводити багато часу разом з дитиною, схвалює її інтереси і плани. На іншому полюсі шкали: батько сприймає свою дитину поганою, непристосованою, невдахою. Йому здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібності, невеликий розум, дурні нахили. В більшій частині батько відчуває до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Він не довіряє дитині, і не поважає її.

2. «Кооперація» - соціально бажаний образ батьківського відношення. Змістовно ця шкала розкривається так: батько зацікавлений у справах і планах дитини, намагається у всьому допомогти дитині, співчуває їй. Батько високо оцінює інтелектуальні та творчі здібності дитини, переживає почуття гордості за неї. Він заохочує ініціативу і самостійність дитини, намагається бути з ним на рівних. Батько довіряє дитині, намагається прийняти її точку зору в суперечливих питаннях.

3. "Симбіоз" - шкала відображає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При високих балах за цією шкалою можна вважати, що батько прагне до симбіотичних відношень з дитиною. Змістовно ця

тенденція описується так - батько відчуває себе з дитиною єдиним цілим, прагне задовольнити всі потреби дитини, відгородити її від труднощів і неприємностей життя. Батько постійно відчуває тривогу за дитину, дитина йому здається маленькою і беззахисною. Батьки не надають дитині самостійності ніколи.

4. "Авторитарна гіперсоціалізація" - відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. При високих балах за цією шкалою в батьківському відношенні такого батька чітко проглядається авторитаризм. Батько вимагає від дитини послуху й дисципліни. Він старається нав'язати дитині в усьому свою волю, не в змозі прийняти його точку зору. За прояв свавілля дитина суворо покарана. Батько пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

5. "Маленький невдаха" - відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьком. При високих значеннях за цією шкалою в батьківському відношенні такого батька є прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особистісну і соціальну неспроможність. Батько бачить дітей молодшим у порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються йому дитячими, несерйозними. Дитина представляється не пристосованою, не успішною, відкритою для негативних впливів. Батько не довіряє своїй дитині, нарікає на її неуспішність і невинність. У зв'язку з цим батько намагається відгородити дитину від труднощів життя і суворо

Методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла.

Опитувач 16 PF був запропонований Р. Кеттеллом в 1949 р. на основі отриманої їм моделі особистості. Опитувач представляє систему з 16 шкал, що вимірюють різні полярні властивості особистості. Методика має дві еквівалентні форми А і В, кожна з яких містить 187 питань, і призначена для тестування осіб від 16 років і більше, що мають середню освіту. Для кожного питання пропонується три варіанти відповіді, з яких потрібно вибрати один.

На відміну від багатьох інших даних особистісний опитувач призначений у першу чергу для оцінювання нормальної особистості. Він дозволяє докладно описати особистісну структуру, розкрити взаємозв'язок окремих характеристик особистості, виявити сховані особистісні проблеми, знайти компенсаторні механізми підтримки психічного здоров'я.

Методика багатофакторного дослідження особистості Кеттелла є однією із самих популярних і найбільше часто використовуваних при вивченні особистості людини. Тест, запропонований Кеттеллом, заснований на «теорії особистісних рис». У даній теорії особистість наділена стійкими, взаємозалежними властивостями, які й визначають її внутрішню сутність і поведінку. Саме відмінності у виразності особистісних рис пояснює відмінності в поведінці людей.

Тест Кеттелла призначено для виміру шістнадцяти факторів особистості й подає багатогранну інформацію про особистісні риси. Фактори тесту позначаються латинськими буквами й завжди мають два полюси.

1. Фактор А: товариськість – замкнутість
1. Фактор В: інтелект – обмеженість
2. Фактор З: емоційна стійкість – емоційна нестійкість
3. Фактор Е: домінантність – покірність
4. Фактор F: оптимістичність – песимістичність
5. Фактор G: совісність – несумлінність
6. Фактор Н: соціальна сміливість – соціальна боязкість
7. Фактор І: сензитивність – нечутливість
8. Фактор L: підозрілість – довірливість
9. Фактор М: мрійність – практичність
10. Фактор N: тактовність – безтактність
11. Фактор ПРО: ранимість – захищеність
12. Фактор Q1: радикалізм – консерватизм
13. Фактор Q2: самодостатність – конформізм

14. Фактор Q3: високий самоконтроль - низький самоконтроль

15. Фактор Q4: напруженість – розслабленість

Для того, щоб одержати інформацію про особистість, згідно з даним фактором, людині необхідно відповісти на запитання тесту. Респондентові надають 187 питань, на які необхідно відповісти протягом 30-40 хвилин. У кожному питанні необхідно вибрати один із трьох варіантів відповіді: «вірно», «не певен», «не вірно». Отримані дані обробляються за допомогою «ключа» і по всім шістнадцяти факторам будується так званий «профіль особистості».

Формули розрахунків чотирьох вторинних факторів:

Вторинні фактори обчислюються тільки по стенах.

1. Тривожність (F1).

2. Інтроверсія — екстраверсія (F2).

3. Чутливість (F3).

4. Конформність (F4).

При інтерпретації отриманих результатів доцільно використовувати не тільки виразність окремих факторів, але і їх комбінацій, що утворюють

симптомокомплекси комунікативних, інтелектуальних, емоційних і регуляторних особистісних властивостей. При цьому слід ураховувати не тільки полюсні значення факторів, але й середні, які досить часто зустрічаються в практиці роботи психолога.

Групу комунікативних властивостей утворюють наступні фактори:

- А – товариськість
- Н – сміливість
- Е – домінантність
- L – підозрілість
- N – дипломатичність
- Q2 – самотійність.

У групу інтелектуальних властивостей входять наступні фактори:

- У – інтелектуальність
- М – мрійність
- N – дипломатичність
- Q1 – сприйнятливність до нового.

У групі емоційних властивостей поєднуються наступні фактори:

- С – емоційна стійкість
- F – безтурботність
- Н – сміливість у соціальних контактах
- I – емоційна чутливість
- О – тривожність
- Q4 – напруженість

Методика діагностики батьківського відношення А.Я. Варга, В.В. Столина

Тест-опитувач батьківського відношення (ОРО) являє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського відношення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

Батьківське відношення розуміється як система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, які практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття й розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Опитувач складається з 5 шкал.

1. «Прийняття – відкидання». Шкала відбиває інтегральне емоційне відношення до дитини. Зміст одного полюса шкали: батькові подобається дитина такою, яка вона є. На іншому полюсі шкали: батько сприймає свою дитину поганою, непристосовану, невдачливу.
 2. «Кооперація» – соціально бажаний образ батьківського відношення. Змістовно ця шкала розкривається так: батько зацікавлений у справах і планах дитини, намагається допомогти дитині, співчуває їй. Заохочує ініціативу й самостійність дитини, намагається бути з нею на рівні.
 3. «Симбіоз» - шкала відбиває міжособистісну дистанцію в спілкуванні з дитиною. Високі бали по цій шкалі інтерпретуються як прагнення батька до симбіотичним відносинам з дитиною.
 4. «Авторитарна гіперсоціалізація» – відбиває форму й напрямок контролю над поведінкою дитини. При високому балі по цій шкалі в батьківському відношенні чітко проглядається авторитаризм.
- «Маленький невдаха» – відбиває особливості сприйняття й розуміння дитину батьком. При високих значеннях по цій шкалі в батьківському відношенні є прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особисту й соціальну неспроможність.

2.2 Характеристика досліджуваних

Виходячи з комплексу підібраних методик, нами було проведено емпіричне дослідження впливу взаємовідносин у сім'ї на формування тривожності у дітей старшого дошкільного віку в повних та неповних сім'ях. Дослідження було проведено на базі комунального закладу освіти дошкільного навчального закладу № 280 міста Дніпра. В якому брали участь 68 дітей старшого дошкільного віку та їх батьки. Всі діти регулярно відвідують дошкільний навчальний заклад.

Характеристика досліджуваних представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Характеристика досліджуваних

№ п/п	Ім'я дитини	Стать	Вік	Склад сім'ї	Наявність брата чи сестри
1.	Варвара К.	Ж	5 р.	повна	+
2.	Варвара М.	Ж	5 р.	повна	-
3.	Віка М.	Ж	5 р.	повна	+
4.	Віка К.	Ж	5 р.	повна	+
5.	Ганна С.	Ж	5 р.	повна	-
6.	Ганна Б.	Ж	5 р.	повна	+
7.	Ганна М.	Ж	5 р.	неповна	-
8.	Дарина А.	Ж	5 р.	неповна	+
9.	Дарина С.	Ж	5 р.	повна	-
10.	Даша З.	Ж	5 р.	повна	-
11.	Даша К.	Ж	5 р.	неповна	-
12.	Діана Р.	Ж	5 р.	повна	-
13.	Єва К.	Ж	5 р.	повна	-
14.	Катя Л.	Ж	5 р.	повна	+
15.	Катя К.	Ж	5 р.	повна	-
16.	Ліза В.	Ж	5 р.	повна	-

17.	Ліза Ц.	Ж	5 р.	повна	+
18.	Ліза С.	Ж	5 р.	повна	+
19.	Ліка К.	Ж	5 р.	повна	+
20.	Лера К.	Ж	6 р.	повна	-
21.	Марго Т.	Ж	5 р.	повна	+
22.	Марина О.	Ж	5 р.	повна	+
23.	Маша Є.	Ж	5 р.	неповна	-
24.	Маша Д.	Ж	5 р.	повна	+
25.	Маша І.	Ж	5 р.	повна	+
26.	Настя М.	Ж	5 р.	повна	-
27.	Настя В.	Ж	5 р.	повна	-
28.	Настя Н.	Ж	5 р.	повна	-
29.	Настя А.	Ж	5 р.	повна	-
30.	Оля М.	Ж	5 р.	повна	-
31.	Поліна К.	Ж	5 р.	повна	+
32.	Саша С.	Ж	5 р.	повна	-
33.	Христина Ф.	Ж	6 р.	повна	-
34.	Юля Н.	Ж	5 р.	повна	-
35.	Ярина Л.	Ж	5 р.	повна	+
36.	Андрій Ч.	Ч	5 р.	повна	-
37.	Артем Д.	Ч	5 р.	повна	+
38.	Артем К.	Ч	5 р.	повна	-
39.	Богдан Д.	Ч	5 р.	повна	-
40.	Богдан Ш.	Ч	5 р.	повна	-
41.	Богдан М.	Ч	5 р.	неповна	-
42.	Віталік Х.	Ч	5 р.	повна	-
43.	Влад К.	Ч	5 р.	неповна	+
44.	Гліб А.	Ч	5 р.	повна	-
45.	Данило Ш.	Ч	5 р.	повна	-

46.	Денис К.	Ч	5 р.	повна	-
47.	Данило М.	Ч	5 р.	повна	-
48.	Дмитро Ш.	Ч	5 р.	повна	-
49.	Данило Шаб.	Ч	5 р.	повна	-
50.	Данило Л.	Ч	5 р.	неповна	-
51.	Едуард К.	Ч	5 р.	неповна	-
52.	Євген Р.	Ч	5 р.	повна	-
53.	Єгор К.	Ч	5 р.	неповна	-
54.	Кирило Х.	Ч	5 р.	повна	-
55.	Кирило Ц.	Ч	5 р.	повна	-
56.	Костя Б.	Ч	5 р.	неповна	-
57.	Микита Б.	Ч	5 р.	повна	+
58.	Микита Н.	Ч	5 р.	неповна	-
59.	Назар С.	Ч	5 р.	повна	-
60.	Паша П.	Ч	5 р.	повна	-
61.	Ростислав М.	Ч	5 р.	неповна	-
62.	Сашко Д.	Ч	5 р.	повна	-
63.	Сашко В.	Ч	5 р.	повна	-
64.	Сашко К.	Ч	5 р.	неповна	-
65.	Тимур В.	Ч	5 р.	повна	-
66.	Тихон Ш.	Ч	5 р.	повна	-
67.	Ярослав Ш.	Ч	6 р.	повна	+
68.	Яша К.	Ч	5 р.	повна	-

Таким чином, з 68 досліджуваних ми маємо 35 дівчаток та 33 хлопців. Для зручності проведення аналізу та інтерпретації отриманих даних, досліджувані були розділені нами за статевими ознаками. Розглянемо рис. 2.2, де результати представлені в графічному вигляді.

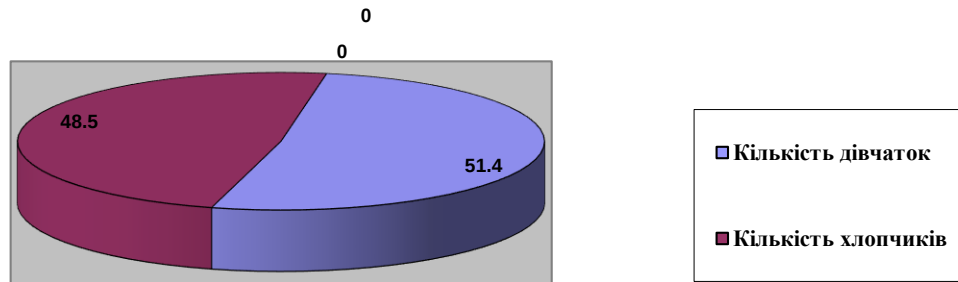

Рис. 2.2. Участники дослідження по статевій ознаці (діти).

Серед батьків в дослідженні взяли участь 40 осіб жіночої статі та 29 осіб чоловічої статі. Саме результати батьків та дітей в вигляді середніх значень нами аналізувались в подальшій частині нашого дослідження.

2.3. Аналіз результатів емпіричного дослідження

2.3.1. Отримана інформація за опитувальником Р.Кеттелла дозволило отримати певні уявлення про особистісні риси досліджуваних.. Одержані дані наводяться у таблицях 2.3.1. та 2.3.2. Треба пояснити ті значення, які використовувалися в табл. 2.3.1 – 2.3.3. та в подальшому аналізі:

1) Середнє значення –

$$M = (x_1 + x_2 + \dots + x_n) / n,$$

де $x_1, x_2, \dots, x_n$ - показники по факторам у кожного респондента; n - кількість респондентів, в нашому випадку $n=74$.

2) Стандартне відхилення

$$\sigma = \pm \sqrt{[(\bar{M} - x_1)^2 + (\bar{M} - x_n)^2] / 2}$$

Таким чином по кожному фактору ми можемо встановити значення, які і будемо аналізувати.

Табл. 2.3.1.

Розподіл середніх значень показників за методикою 16 PF

Р.Кеттелла у батьків (матерів)

Фактори	Показник		
	$M \pm m$	$\pm \sigma$	M_o
A	6,2+0,4	1,7	7
B	6,0+0,6	2,3	6
C	5,4+0,4	1,6	7
E	5,1+0,5	1,9	6
F	4,9+0,4	1,5	4
G	6,1+0,3	1,4	7
H	6,0+0,5	1,9	6
I	6,2+0,5	1,7	7
L	4,9+0,3	1,4	6
M	6,4+0,5	2,1	7
N	4,3+0,4	1,6	4
O	4,2+0,6	2,5	4
Q1	7,2+0,4	1,7	9
Q2	4,5+0,4	1,5	5
Q3	8,2+0,5	2,1	10
Q4	4,7+0,4	1,5	6

Аналіз наведених у таблиці 2.3.1 показників свідчить про певну обережність жінок-досліджуваних і намагання презентувати себе у кращому вигляді, що віднайшло своє відбиття у типовому для мотиваційного артефакту профілі (високі або такі, що мають тенденцію до високих значень за факторами **H, Q, G, C**). Наявність найбільш високих значень за фактором **Q3** (88% від загальної кількості опитаних) вказує на сформований механізм самоконтролю і самозахисту.

У комунікативній сфері досліджувані мають досить виразну потребу в спілкуванні, товариські, але спілкуються переважно з власної ініціативи, якщо є можливість опинитися в новому оточенні, то швидко знаходять спільну

мову, коло спілкування велике, але стосунки переважно поверхові і нетривалі. У знайомій обстановці і в звичному оточенні вони намагаються перебувати в центрі уваги. Існує певна схильність до непередуманих вчинків і до ризику – за фактором А (47% досліджуваних показали високі значення), 41,2%- середні значення, а за фактором Н 29,4% досліджуваних отримали високі показники при досить великому проценті (45%) тих, що набрали по 6 балів (тобто мають тенденцію до ризику) від загальної кількості досліджуваних, що отримали середні значення (64,7%). До оточуючих стараються ставитися доброзичливо, хоча стосунки коливаються між довірливістю і недовірою. У спілкуванні намагаються виглядати просто і природно, поблажливо ставляться до власних недоліків, однак часто не чутливі до оптимальної дистанції спілкування, до мотивів поведінки оточуючих, не відчують субординацію, можуть бути дещо фамільярні, грубі. Дані свідчать, що часто у досліджуваних спостерігається прояв таких якостей, як балакучість і невміння зберігати таємниці (особливо у „своєму” оточенні). При зміні ситуації намагаються зберігати звичний стиль спілкування – за фактором Н 58,8% опитаних отримали середні значення при 35,3% тих, що набрали низькі, за фактором L 76,4% набрали середні величини. Не мають прагнення до лідерства, хоча виявляють деяку конформність, залежність від групи, потребу в підтримці, опорі. Ініціатива у прийнятті рішень знижена – за фактором Е 52,9% набрали середні значення при 23,5% тих, що набрали високі і за фактором 2 70,6 % набрали середні значення.

Табл. 2.3.2.

Розподіл середніх значень показників за тестом 16 PF Р.Кеттелла (у %) у жінок

Фактори	Кількість одержаних балів		
	1-3	4-6	7-10
А	11,7	41,2	47,1
В	11,7	58,8	29,4

C	17,6	47,1	35,3
E	23,5	52,9	23,5
F	11,7	70,6	17,6
G	0	52,9	47,1
H	5,9	64,7	29,4
I	11,7	29,4	58,8
L	17,6	76,4	5,9
M	5,9	41,2	52,9
N	35,3	58,8	5,9
O	35,3	52,9	11,7
Q1	0	29,4	70,6
Q2	23,5	70,6	5,9
Q3	5,9	5,9	88,2
Q4	29,4	64,7	5,9

У сфері мислення досліджувані демонструють різні особливості абстрактно-логічного мислення, але нерідко існують розбіжності між теоретичними уявленнями і реальністю, на що вказують фактори **В** і **М** (58,8% тих, хто отримав середні значення при 29,4% тих, хто отримав високі за **В** і 52,9% тих, хто отримав високі значення при 41,2 тих, хто отримав середні по **М**), Крім того, досліджувані виявили певну нездатність передбачувати наслідки своїх дій, схильність до швидких і не завжди адекватних висновків, у них виявляється причепливість, надмірна критичність в оцінці дій і вчинків оточуючих. Так, за фактором **Н** 58,8% досліджуваних отримали середні значення при 35,3% тих, хто отримав низькі, за фактором **Q1** 70,6% отримали високі значення. Поєднання досить високих значень факторів **В** ($M=6$) і **М** ($M=6,4$) вказує на наявність латентної (витісненої) тривожності. Можна припустити, що творчий потенціал не завжди може ними адекватно і повною мірою реалізований. Це створює несприятливий ґрунт для можливого виникнення фрустраційної

агресії.

В емоційній сфері досліджувані не завжди достатньою мірою контролюють свою емоційність (47% досліджуваних отримали середні значення за фактором **C**), і тому ми можемо говорити про певну її нестійкість. Тим не менш 35,3% досліджуваних за цим показником набрали високі значення. Це вказує на нетерплячість, сентиментальність, інтуїтивність, залежність, м'якість по відношенню до себе і оточуючих, занепокоєння своїм здоров'ям (за фактором **I** 58,8% досліджуваних отримало високі значення при 29,4% тих, хто отримав середні). Компенсацією внутрішньої м'якості слугує схильність до ризику, яка при досить низькому рівні тривожності маніфестується як безтурботність, що вказує на певний інфантилізм, про що свідчать порівняно низькі значення за фактором **O** (52,9% тих, хто отримав середні значення при 35,3 % тих, хто отримав низькі) і **Q4** (64,7% тих, хто отримав середні значення при 29,4% тих, хто отримав низькі).

Результати діагностики тривожності свідчать про її витісненість, на що вказують порівняно високі значення за факторами **B** (58,8% тих, що отримав середні значення при 29,4% тих, хто отримав високі), **M** (52,9 тих, хто отримав високі значення при 41,2 % тих, хто отримав високі) і **I** (58,8% тих, хто отримав високі значення при 29,4% тих, хто отримав середні) і мають звичні шляхи виходу – товариськість, відкритість, сміливість. На це вказують порівняно високі значення за факторами **A** (47% тих, хто отримав високі значення при 41,2% тих, хто отримав середні) і **N** (64,7% тих, хто отримав середні значення при 29,4% тих, хто отримав високі). При блокуванні або послабленні механізмів контролю тривожність актуалізується. Це виявляється в імпульсивних, у тому числі й агресивних або аутоагресивних вчинках.

У сфері самоконтролю досліджувані продемонстрували високий рівень усвідомлення соціальних вимог і розуміння бажаної картини поведінки, на що вказують наявність у них турботи про свою соціальну репутацію (88%

тих, хто отримав високі значення за фактором **Q3**). Контроль за своїми поведінковими реакціями досить сильний, однак, він значною великою мірою гіперсоціальними установками, що виявляється у прагненні виглядати дисциплінованими, відповідальними, вимогливими до порядку, совісними тощо, а також отримує свій вияв у певній підозрілості, недовірі.

Високі показники за факторами **A** ($M=6,2$) і **Q3** ($M=8,2$) та низькі показники за фактором **Q2** ($M=4,2$) вказують на спрямованість інтересів досліджуваних на соціум, на їх прагнення відповідати вимогам соціуму. Спілкування при цьому має велике значення, оскільки вагомим чинником адаптації або компенсації, фактором, який дозволяє зняти напругу інших змінних. Таке поєднання вказує і на певні соціофобічні тенденції, труднощі у міжособистісних контактах, оскільки існує декларація своєї залежності і конформності, самореалізація у процесі спілкування позбавлена спонтанності. Процес спілкування перебуває під досить сильним контролем внутрішніх потреб у соціальній бажаності, що створює додаткову напругу і зумовлює певну нестабільність. Порівняно високі значення за фактором **G** ($M=6$) підсилюють вищенаведені тенденції. Це свідчить про значний вплив неусвідомлюваних механізмів самоконтролю. Низькі значення за фактором **B** ($M=6$) вказують на порівняно більш низький освітній рівень і, можливо, на недостатній рівень розвитку пізнавальних інтересів, нижчу освіченість, занижений рівень інтелектуальних інтересів.

Загалом одержані результати свідчать про те, що у досліджуваних існують певні дестабілізуючі чинники, які контролюються однак ними достатньою мірою. Проте, у випадку зниження самоконтролю, труднощів у міжособистісних стосунках, у кризових ситуаціях ці чинники можуть актуалізуватися.

Отримані середні значення показників у батьків дозволяють констатувати про максимальну вираженість слідуючих якостей:

- загальної інтелектуальності (фактор **B**);
- вміння емоційно притягати до себе других людей (фактор **E**);

- вміння протидіяти втомі і вміння витримувати емоційні навантаження (фактор **H**);
- вміння бути проникливим, розумним до оточення та подій (фактор **N**).

Табл. 2.3.3.

Усереднені значення показників по результатам тестування по методиці 16PF у досліджуваних батьків

	A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N	O	Q₁	Q₂	Q₃	Q₄
$\bar{M}$	6.	8.	5.	6.	6	5	6	6	5.	5.	6.	6.	5.	6.	3.	5.
M	7	7	4	3					2	2	2	5	8	4	7	9
σ	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	2.	1.	1.	1.	2.	2.	1.	1.	1.
	6	1	9	9	9	6	9	2	6	6	9	4	2	6	9	4
M d	6	9	6	6	7	5	7	6	5	5	6	6	5	6	4	5

Якщо ми співставимо отримані середні значення факторів по групах респондентів, то побачимо, що найбільші величини мають **B, H, E, N, O** та **Q₂**.

При співставленні показників комунікативних, інтелектуальних та емоційних значень по статті, а також рахункових значень, виявлено суттєві розбіжності, а саме:

	Жінки	Чоловіки
Комунікативні	31,0	36,8 (5,8)
Інтелектуальні	23,9	25,9 (2,0)
Емоційні	31,4	35,8 (4,4).
Тривожність Q₁	5,4	7,1 (1,7)
Інтро-екстраверсія Q₂	5,3	5,7 (=)
Чутливість Q₃	4,2	5,1 (0,9)
Конформність Q₄	5,7	5,9 (=)

Отримані результати свідчать про індивідуально -типологічні особливості статевих розбіжностей в сучасних Українських сім'ях.

2.3.2. Аналіз результатів за методикою діагностики батьківського відношення.

Батьківське відношення розуміється як система різноманітних почуттів стосовно дитини, поведінкових стереотипів, які практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття й розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Табл. 2.3.4

Середні значення результатів діагностики за методикою діагностики батьківського відношення жінок і батьків досліджуваних

		Прийняття	Кооперація	Симбіоз	Контроль	Відношення до невдач
1	Матері (40 жінок)	13	6	7	3	3
2	Батьки (29 чоловіків)	10	5	4	6	1

Аналіз отриманих значень свідчить, що у матерів всі показники вищі, ніж у батьків. Виключення складають значення по шкалі контролю. Аналізуючи результати діагностики за цією методикою, бачимо що в сучасній Українській сім'ї домінують два типи батьківських відносин до дітей – це «прийняття» і «кооперація». Середні розрахункові значення для цього висновку представлені в таблиці 2.3.4. Прийняття дитини свідчить що батькам подобається дитина такою, яка вона є. Батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються допомогти дитині, співчують їй. Заохочують

дитину. У жінок до цих домінуючих відносин приєднується ще один тип – це симбіоз, який інтерпретуються як прагнення матері до симбіотичним відносинам з дитиною.

Аналізуючи дані по методиці «ОРО» А.Я. Варга, В.В. Столін, ми співставили між собою значення 5 шкал, які дозволяють нам виділити особливості батьківського відношення до дітей старшого дошкільного віку в повних та неповних сім'ях.

Отримані дані представимо у графічному вигляді, який відображає батьківське відношення в повних та неповних сім'ях до дітей різної статі:

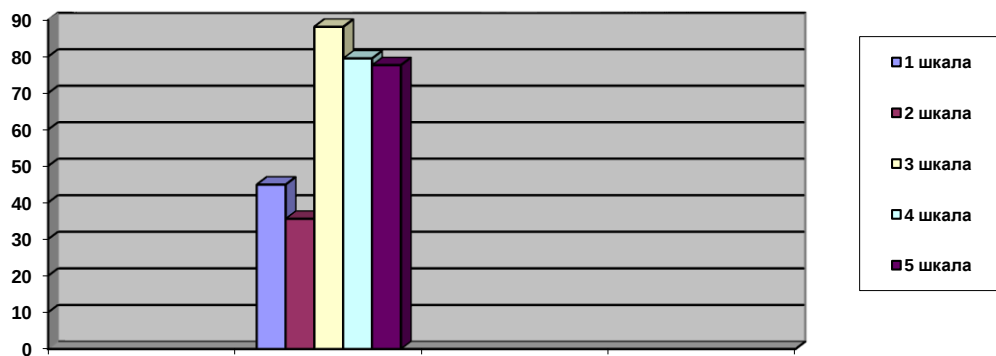

Рис. 2.3.1. Показники батьківських відносин в неповній сім'ї (до дівчат).

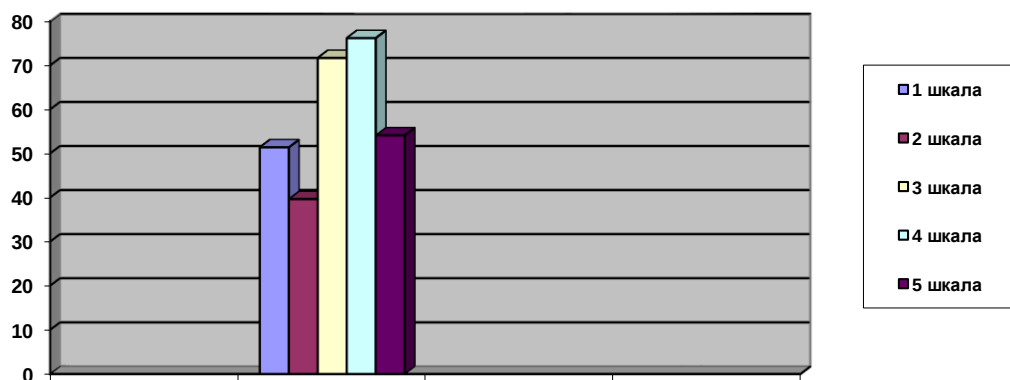

Рис. 2.3.2. Показники батьківських відносин в неповній сім'ї (до хлопців)

2.3.3. Результати діагностики задоволеності шлюбом

У тестуванні по обраному опитувальнику брали участь тільки ті

учасники дослідження, які перебувають в шлюбі. Їх кількість склала 38 осіб (перший шлюб), з яких 16 чоловіків - 42,11% і 22 жінки - 57,89%. Остальні учасники емпіричного дослідження перебували у другому та третьому шлюбах. Їх кількість склала 30 осіб. За наслідками опитування ми нарахували бали відповідно до ключа методики для кожного досліджуваного, після чого інтерпретували отримані результати по категоріях задоволеності-незадоволеності шлюбом (якісні показники). У результаті були отримані наступні дані для обох груп (по категоріях у відносних показниках).

За даними нашого дослідження, більшість випробовуваних сповна задоволені шлюбом і вважають його благополучним. Але при цьому виявилось, що чоловіки більше задоволені шлюбом, ніж жінки (див. табл.)

Табл.2.3.5.

Задоволеність шлюбом учасників дослідження (1 група)

Категорія	Учасники емпіричного дослідження					
			Ч		Ж	
Абсолютно неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Неблагополучні	1	2,63%	1	6,25%	0	0,00%
Скоріше неблагополучні	8	21,05%	2	12,50%	6	27,27%
Перехідні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Скоріше благополучні	5	13,16%	3	18,75%	2	9,09%
Благополучні	5	13,16%	2	12,50%	3	13,64%
Абсолютно благополучні	19	50,00%	8	50,00%	11	50,00%

Табл.2.3.6.

Задоволеність шлюбом учасників дослідження (2 група)

Категорія	Учасники дослідження		
	Всього	Ч	Ж

Абсолютно неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Неблагополучні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Скоріше неблагополучні	8	28,57%	2	18,18%	6	35,29%
Перехідні	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
Скоріше благополучні	3	10,71%	3	27,27%	0	0,00%
Благополучні	3	10,71%	1	9,09%	2	11,76%
Абсолютно благополучні	14	50,00%	5	45,45%	9	52,94%

Щоб наочніше прослідкувати картину отриманих результатів дослідження ми розділили всі категорії задоволеності-незадоволеності шлюбом на дві відносні категорії:

1-а категорія - це шлюби "неблагополучні" (сюди входять категорії "абсолютно неблагополучні"; "неблагополучні"; "скоріше неблагополучні");

2-а категорія - це шлюби "благополучні" (сюди входять категорії: "скоріше благополучні"; "благополучні"; "абсолютно благополучні").

Одержані результати відображені у графічному вигляді.

На підставі отриманих результатів можна зробити висновок про те, що чоловіки більш задоволені шлюбом, ніж жінки. Проте, якщо розглядати ці показники окремо по кожній групі випробовуваних, ми бачимо, що жінки, які перебувають в повторному шлюбі виражають більшу задоволеність шлюбом і порівняно з чоловіками, і порівняно з жінками, які перебувають в першому шлюбі .

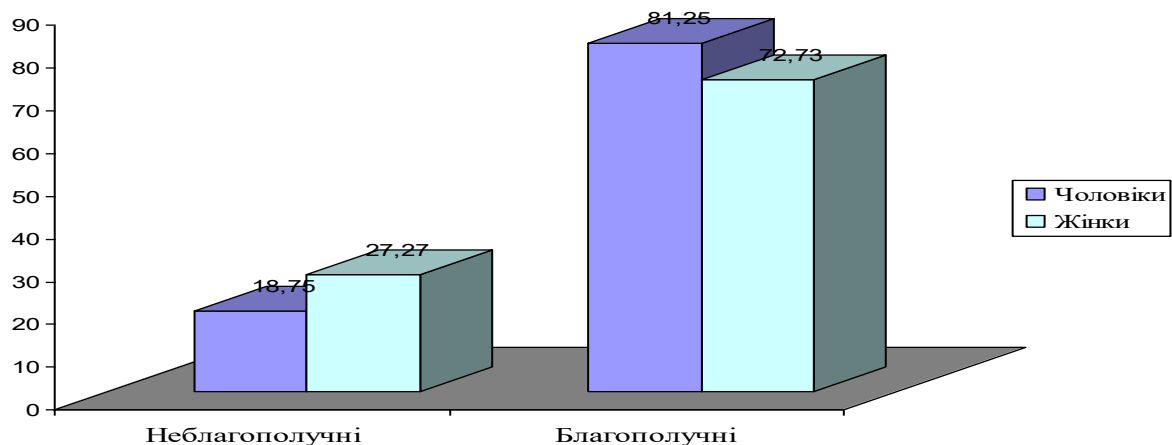

Рисунок 2.3.3. Розподіл учасників по категоріях благополучні / неблагополучні шлюби.

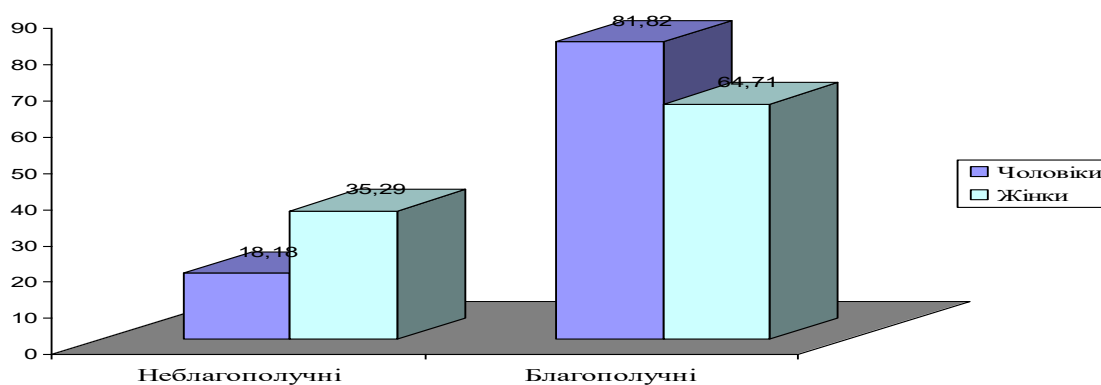

Рисунок 2.3.4. Розподіл учасників по категоріях благополучні/ неблагополучні шлюби.

Таким чином, використання тесту-опитувальника задоволеності шлюбом дало можливість отримати в нашому дослідженні не тільки категорії степені задоволеності шлюбом, але і визначити особливості цих показників.

2.3.4. Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (Є.Ф. Бажин, С.А. Голинкіна, А.М. Еткінд),

У тестуванні по даній методиці взяли участь всі учасники дослідження, тобто 60 чоловік (з них 29 чоловіків, 40 жінок).

За наслідками опиту нараховуємо бали за кожною шкалою відповідно до ключа. Переводимо "сирі" бали в стени (стандартні оцінки). Стени представлені в 10-ти бальній шкалі і дають нам можливість порівнювати

результати різних досліджень. Далі будуємо "профілі РСК" для кожного учасника дослідження: відкладаємо показники 7 результатів (стенів) на 7-ми десятибальних шкалах, аналізуючи отримані показники з нормою, яка відповідає 5,5 стенам.

На наступному етапі обробки результатів дослідження обчислюємо середні величини показників 7-ми шкал для всіх учасників дослідження з урахуванням гендера. Також обчислюємо ці показники для кожної групи окремо з урахуванням тендера. Результати дослідження заносимо в таблиці .

Табл. 2.3.7 .

Середні показники по шкалах інтернальності (по групах)

Шкали	I	II	III	IV	V	VI	Середнє
Групи							
<i>Io</i>	5,3	5,5	5,75	5,25	3,5	2,5	4,63
<i>Id</i>	6,5	6,3	6,25	5,125	4,5	3,25	5,32
<i>In</i>	5,2	5,5	5,6	8,875	1,5	3,5	4,53
<i>Is</i>	5,4	6,3	6,05	4,375	3	3	4,69
<i>Im</i>	4	4,4	4,75	4	4,25	2,5	3,98
<i>Il</i>	6,7	5,9	6,1	5,875	5	3	5,43
<i>Iz</i>	3,9	4,6	5,25	4,75	2,5	4,5	4,25
<i>Ib</i>	5,29	5,5	5,68	5,03	3,46	3,18	4,02

Табл. 2.3.8.

Середні показники по шкалах інтернальності (чоловіки)

Шкали	I	II	III	IV	V	VI	Середнє
Групи							
<i>Io</i>	5,4	4,9	5,4	7	3	-	5,14
<i>Id</i>	6,45	5,3	5,9	7	4	-	5,73
<i>In</i>	5,25	5,1	5,3	8,5	1	-	5,03

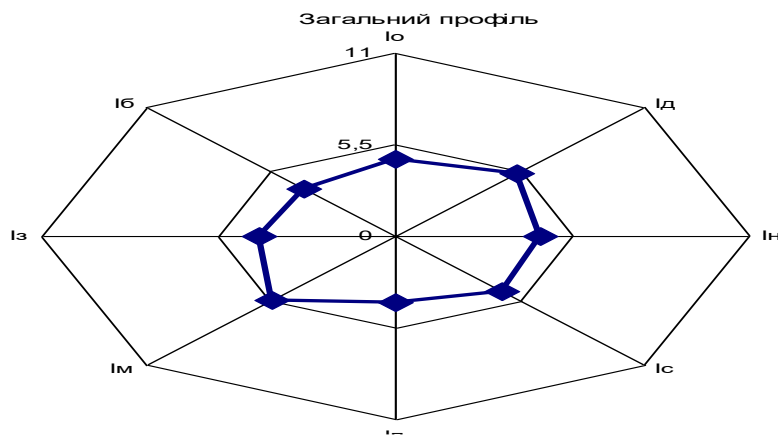
<i>Ic</i>	5,75	6	6,5	7	4	-	5,85
<i>In</i>	4,05	4	4,6	4	6	-	4,53
<i>Im</i>	6,45	5,2	5,5	7	5,5	-	5,93
<i>Iz</i>	4,3	4,7	4,3	9,5	3	-	5,16
<i>Iб</i>	5,37	5,02	5,36	5,79	3,79	-	4,22

Табл. 2.3.9.

Середні показники по шкалах інтернальності (жінки)

<u>Групи</u> Шкали	I	II	III	IV	V	VI	Середнє
<i>Io</i>	5	5,9	6,1	4,7	4	2,5	4,70
<i>Id</i>	6,75	7	6,6	4,5	5	3,25	5,52
<i>In</i>	5,1	5,8	5,9	5	2	3,5	4,55
<i>Ic</i>	4,6	6,5	5,6	3,5	2	3	4,20
<i>Ip</i>	4	4,6	4,9	4	2,5	2,5	3,75
<i>Im</i>	7,25	6,4	6,7	5,5	4,5	3	5,56
<i>Iz</i>	3	4,5	6,2	3,17	2	4,5	3,90
<i>Iб</i>	5,1	5,81	6,0	4,33	3,14	3,18	3,93

Для всіх отриманих результатів будуємо "профілі" РСК, але не у вигляді запропонованому авторами, а у вигляді діаграми, що дозволяє прослідкувати зміну структури площ.

З урахуванням гендеру

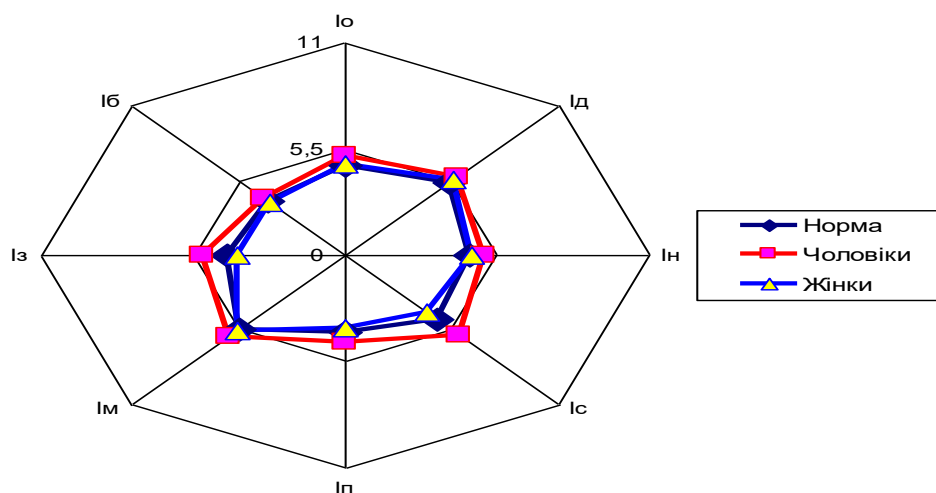

Рисунок 2.3.5. Профіль РСК усіх досліджуваних (загальний та з урахуванням гендера)

2.3.5. Методика «Моя сім'я».

Аналіз результатів за методикою «Моя сім'я» показав, що у дітей з неповних сімей прояв тривожності більш виражений ніж у дітей з повних сімей. Так в малюванні своєї родини у дітей з неповних сімей відзначені лінії «тривожні» (косі штрихи), спостерігається штриховка людини (тіла, рук, обличчя), натиск на олівець. В момент обстеження дитини спостерігались відмінності і в поведінці. Тому як діти з неповних сімей були невпевнені в собі, нерішучі, замкнуті, побоювались оцінки з боку дорослого. Аналізуючи малюнки дітей, ми виявили відмінності між дітьми з повних та неповних сімей. Більшість дітей з неповних сімей не зображували себе, що говорить

про почуття відкинутості в родині, або не зображували одного із членів родини, що вказує на негативні почуття по відношенню до цієї людини. Не на одному малюнку члени сім'ї не тримаються за руки. Це свідчить про те, що дитина вважає, що між членами його родини велика психологічна дистанція; малюнки таких дітей часто схематичні, персонажі їх схожі один на одного. Лінії малюнка різкі, кутасті, що говорить про емоційне перенапруження, внутрішньому збудженню, почутті тривоги. В малюнках дітей з повних сімей ми виявили слідуючі відмінності: в більшості малюнків діти зображували повний склад сім'ї, в одязі людей достатньо багато індивідуальних деталей (гарні зачіски, прикраси). В цілому, діти до завдання малювати свою родину віднеслися охоче, малювали довго і старанно.

Є також характерні особливості розміру малюнка, властиві тривожним малюкам як з повних так і з неповних сімей. Серед тривожних дітей - діти зображають себе дуже маленькими, характерно зміщення малюнка від центру до краю листа, коли вся сім'я зображується у вигляді маленьких фігурок, розташованих у верхній або нижній його площині. Такий варіант розміщення малюнка пов'язують з низькою самооцінкою дитини, з його відчуттями, що оточуючі пригнічують його активність і надмірно його контролюють.

В цілому можна сказати: коли дитина сприймає сімейні відношення як сприятливі, вона відображає це у вигляді веселих облич де члени сім'ї тримаються за руки.

Виходячи з цього, ми робимо порівняльний аналіз малюнків деяких дітей з повних та неповних сімей, які приймали участь в нашому дослідженні.

Так, аналізуючи малюнок Маші Є. (дитина з неповної сім'ї), ми бачимо елементи тривожності, що відображені в малюванні штриховки тіла, рук, обличчя. Лінії малюнка ескізні, слабкий натиск олівця, що говорить про наявність тривоги, депресивного стану в поведінці. Члени сім'ї зображені дуже маленькими. Малюнок зміщений від центру до краю листа, що говорить про низьку самооцінку дитини.

Рис. 2.3.5 Малюнок Маші Є. (дитина з неповної сім'ї).

Аналізуючи малюнок Едика К. (дитини з неповної сім'ї), ми говоримо про те, що малюнок містить елементи конфліктного відношення до членів родини, тому як натиск олівця достатньо сильний, а обличчя членів сім'ї закреслено різним кольором. Хлопець виконував завдання з почуттям роздратування та злості. Закреслені очі свідчать про наявність страхів у дитини. Члени родини на малюнку не тримаються за руки, що говорить про слабкість емоційних контактів між ними.

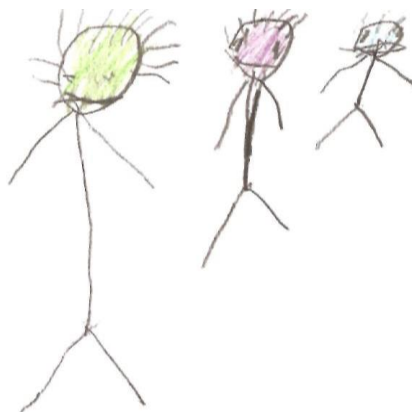

Рис. 2.3.6. Малюнок Едика К. (дитина з неповної сім'ї).

Роблячи аналіз Ростика М. (дитина з неповної сім'ї), говоримо про те, що всі члени родини зображуються в ракурсі - зі спини та без рук. Це говорить про почуття негативізму та конфліктного відношення до членів родини, а також про слабкість емоційних контактів між ними. При малюванні родини дошкільник був дуже напружений. Відсутність себе на малюнку свідчить про почуття своєї відкинутості в родині. Далі ми розглядаємо малюнки дітей з повних сімей, які приймали участь в нашому дослідженні.

Так, аналізуючи малюнок Яші К., ми можемо говорити про сприятливу атмосферу в родині, достатньо тісний емоційний зв'язок між членами даної родини. Тому як на малюнку всі члени родини мають гарний настрій, тримаються за руки. До виконання завдання хлопець віднісся з задоволенням. Під час малювання вів себе спокійно і зосереджено малював.

Роблячи аналіз малюнку Діани Р., ми бачимо радісні обличчя всіх членів родини. Достатньо тісний зв'язок між ними (так як члени родини тримають один одного за руки). Це свідчить про сприятливу атмосферу в сім'ї. На малюнку зображений повний склад родини. До виконання завдання малювання своєї родини дівчинка віднеслася з задоволенням.

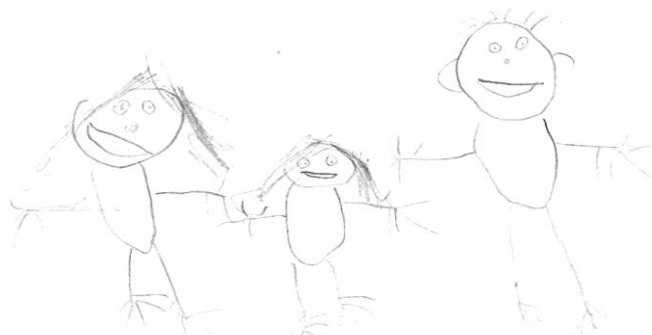

Рис. 2.3.8. Малюнок Діани Р. (дитина з повної сім'ї)

Аналізуючи малюнок Данила Ш., ми говоримо про достатньо сприятливу, позитивну атмосферу в родині. Так як всі члени сім'ї на малюнку мають задоволений вигляд, тримаючись за руки. Під час малювання хлопчик

вів себе спокійно, малював довго та старанно.

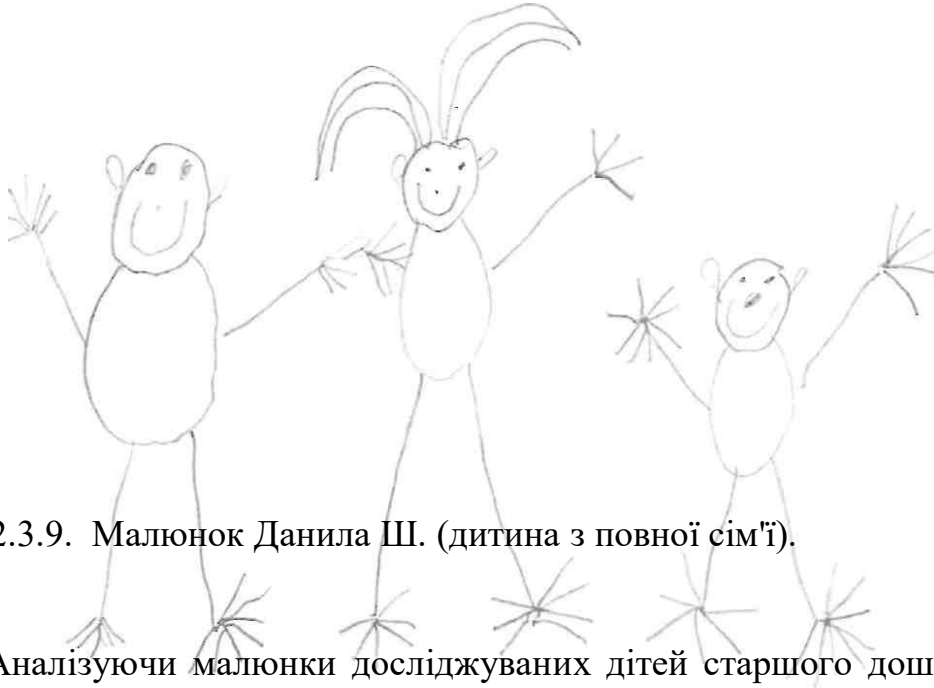

Рис. 2.3.9. Малюнок Данила Ш. (дитина з повної сім'ї).

Аналізуючи малюнки досліджуваних дітей старшого дошкільного віку, ми виявили деякі відмінності між малюнками дітей з повних та неповних сімей.

Відмінності малюнків дітей з неповної сім'ї слідуючі:

- зменшення складу сім'ї;
- виключення себе зі складу сім'ї;
- малюнки найчастіше зображені схематично;
- вираз обличчя членів родини переважно сумне, розгублене, похмуре, відсторонене.

Аналізуючи малюнки дітей з 1 групи, можна виділити деяку закономірність. На малюнках зображені батьки й дитина, причому дитина себе малювала по центру, або по значимості ліворуч або праворуч.

Також є малюнки, де дитина малювала себе одну, або батьків, а себе уявляла у маминому животику.

Що стосується 2 групи, то тут можна виділити такі малюнки, де діти зображували старших сиблінгов, або ж у силу своїх відносин до них, наприклад почуття ревності, вони забували їх малювати.

Висновки до розділу II

Аналіз співвідношень між типом відносини до дітей і особистісними особливостями батьків показав наступні результати:

1. Прийняття – відкидання.

Існує негативний кореляційний зв'язок між рівнем відкидання дитини й фактором Q2 ($r = -0,46$; $p < 0,01$).

Тобто, несамотійної, залежної від групи особистості, що бідує в підтримці, радах і схваленні навколишніх, дуже складно прийняти свою дитину, дозволити їй бути такою, яка вона є.

2. Авторитарна гіперсоціалізація.

Існує негативний кореляційний зв'язок між рівнем авторитарної гіперсоціалізації дитини й фактором Q1 ($r = -0,50$; $p < 0,05$). Тобто, консервативний, ригідний батько, що не любить змін, схильний до моралей і моралізації, вимагає від дитини дисциплінованості й беззастережної слухняності. Існує негативний кореляційний зв'язок між рівнем авторитарної гіперсоціалізації й фактором М ($r = -0,46$; $p < 0,05$). Тобто, практичний батько, зайнятий розв'язком повсякденних питань, особистих проблем, творчий потенціал якого низький, проявляє схильність до твердого авторитарного контролю стосовно дитини.

3. Маленький невдаха (інфантилізація).

Існує негативний кореляційний зв'язок між прагненням батька інфантилізувати дитину й фактором З ($r = -0,45$; $p < 0,05$). Тобто, батько зі слабким «Я», тривожний, що легко засмучується, часто відчуває себе безпомічним, втомленим, нездатним упоратися з життєвими труднощами, імпульсивний, ухиляється від відповідальності прагнути інфантилізувати дитину, приписати їй особисту й соціальну неспроможність. Проведений кореляційний аналіз дозволяє зробити висновок про зв'язок самодостатності особистості батька й прийняття дитини ($r = -0,46$; $p < 0,01$). Саме незалежна, самостійна, зріла людина здатна на емоційну близькість зі своєю дитиною. Визнаючи за собою право на індивідуальність, батько поважає й

індивідуальність дитини. Цей факт підтверджує аналогічні дослідження А.С. Спиваковської. [71].

4. Установлений зв'язок між ригідністю, вузькістю інтересів батьків, консерватизмом і авторитарною гіперсоціалізацією (кореляція й авторитарного стилю з фактором Q1 $r = -0,5$ при $p < 0,05$ і з фактором М $r = -0,46$ при $p < 0,05$). Стиль авторитарної гіперсоціалізації має на увазі твердий контроль, вимогу від дитини беззастережної слухняності дисципліни, нездатність батька прийняти точку зору дитини. Особи з перевагою ригідності й консерватизму вибирають даний деструктивний стиль. На обумовленість деструктивного стилю відносини до дитини ригідністю батька, загостреним почуттям боргу, обов'язковості, труднощами знаходження компромісів указував у своїх роботах і А.І. Захаров [28].

5. У проведеному дослідженні виявлений негативний кореляційний зв'язок між прагненням батька інфантилізувати дитину й емоційною стійкістю батька ($r = -0,45$; $p < 0,05$). На зв'язок сили «Я» зі стилем батьківського відношення ще в 1959 р. указував І.С. Шефер, і наше дослідження, проведене на сучасній вибірці батьків, підтверджує це. Емоційно нестійкий батько зі слабким «Я», часто відчуває себе безпомічним, втомленим, нездатним упоратися з життєвими труднощами, імпульсивний, ухиляється від відповідальності, вишиковує деструктивні відносини з дитиною. Такі мати або батько вважають свою дитину слабкою, несамотійною, молодшою у порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки й почуття дитини здаються батькові дитячими й несерйозними. Батько часто безпідставно ображається на дитину. Будучи нездатним контролювати свої емоційні імпульси й виражати їх у соціально припустимій формі, такий батько часом сам виглядає як безвідповідальна, примхлива дитина. По суті батько проектує на дитину власну особисту й соціальну неспроможність. Намагаючись відгородити дитину від труднощів життя, батько демонструє те, у чому бідує сам. Гіперопіка, якої батько оточує свою дитину, зв'язана в цьому випадку із тривожністю й непевністю

самого батька. На зв'язок тривожності й гіперопіки вказували також А. Адлер, А.І. Захаров. [1,29].

6. Таким чином, резюмуючи дані проведеного дослідження, можна сказати, що батьки, які вибирають конструктивний стиль ставлення до дитини, має наступні риси особистості:

- незалежність, самостійність, зрілість;
- помірна тривожність;
- емоційна стійкість, послідовність у вимогах, пропонованих дитині;
- висока напруга внутрішнього миру, широта інтелектуальних і естетичних інтересів, багата уява;
- гнучкість, терпимість до протиріч;
- оптимізм, віра в себе й свою дитину;
- відповідальність.

ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Гіпотеза дослідження підтвердилася: виявлений вплив особистісних особливостей батьків на стиль ставлення до дитини. Поставлене в дослідженні завдання співвідношення особистісних рис батьків і стилю виховання дитини – досягнута. Висунута в дослідженні гіпотеза підтвердилася: особистісні особливості батьків впливають на вибір ними стилю відносин до дитини. На цей факт вказували багато дослідників психології сім'ї Адлер А.; Варга А.Я.; Захаров А.І.; Навайтис Г.А.; Ейдемільер Є.Г., Юстицкіс В. і ін..

Дослідження з виявлення співвідношення особистісних рис батьків і стилю ставлення до дитини дозволило експериментально довести наявність зв'язку між цими факторами, зрівняти особистісні риси батьків зі стилем ставлення до дитини.

В теоретичної частини дослідження була вивчена роль сім'ї в розвитку й вихованні дитини; описані особливості психічного розвитку дітей, що виховуються поза сім'єю або в умовах психологічної депривації; розглянуті різні класифікації стилів батьківського відношення в закордонній і вітчизняній психології.

Огляд досліджень в області психології особистості й психології сім'ї підтверджує теоретичну закономірність впливу особистісних особливостей батьків на стиль ставлення до дитини.

На підставі отриманих даних може бути запропонований комплекс рекомендацій для подружжя, що готуються стати батьками, і для батьків, що замислюються над питаннями виховання дітей, що звертаються за психологічною допомогою до фахівців. Крім того, отримані дані можна враховувати при розробці групових і індивідуальних програм, спрямованих на корекцію дитячо-батьківських відносин, а також при плануванні навчання, розвиваючих тренінгових програм для батьків, що сприяють їхньому особистісному росту.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення динаміки зміни ступені впливу особистісних рис батьків на стиль виховання в міру дорослішання дитини. Крім того, розширення вибірки: збільшення чисельності, включення батьків у число випробованих, дозволить виявити гендерні відмінності в цьому питанні. Становить інтерес дослідження впливу інших факторів на стиль відносини до дитини. Наприклад, вплив соціокультурних і сімейних традицій, особливостей спілкування дорослих членів сім'ї між собою, ступені задоволеності шлюбом, кількості дітей, наявність як учасників виховання бабусь і дідусів і т.д. Це дасть можливість здійснювати більш диференційований підхід при розробці рекомендацій і корекційних програм для батьків залежно від віку дитини, статі батька, соціальної ситуації.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Архипова С.П. Основи андрагогіки. Черкаси, 2004. 118 с.
2. Байєр О. М. Психічна саморегуляція старших дошкільників / О. М. Байєр // Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 7. С. 70–73.
3. Беляєва О. Поговоримо про дитя після розлучення батьків. Психолог, 2016. № 14. С. 16-19.
4. Бондарчук О.Й. Психологія сім'ї. Харків : Вид-во НУА, 2016. 386 с.
5. Боришевський М. Й. Вплив сімейної взаємодії на формування конативного компоненту особистості / М. Й. Боришевський, М. І. Алексєєва, В. В. Антоненко // Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості : [зб. наук. пр.]. К., 2001. Т. 1. С. 230–235.
6. Брагіна Н. В. Вплив сім'ї на формування життєвого шляху особистості / Н. В. Брагіна // Наукові записки Інституту ім. Г. С. Костюка АПН України. К.: Главник, 2005. Вип. 26. Т. 1. С. 149–154
7. Варга В.С., Маркович А. М. Особливості впливу розлучення на психічний розвиток дитини// Науковий вісник Мукачівського державного університету Гуманітарні і суспільні науки. Журнал наукових праць. 2015. №18(13). С. 96-102
8. Власова Н. В. Аналіз соціально-психологічних особливостей взаємин батьків і дітей юнацького віку / Н. В. Власова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. XI. Ч. 3. К., 2009. С. 78–89.
9. Власова Н. В. Особливості батьківсько-юнацьких взаємин у сім'ї та їх вплив на формування уявлень про себе у юнаків та дівчат / Н. В. Власова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. X. Ч. 2. К., 2008. С. 76–82.

10. Вовчик-Блакитна О. О. Емоційний компонент комунікації в сім'ї у призмі психологічного консультування / О. О. Вовчик-Блакитна, Т. С. Гурлева // Актуальні проблеми психології. Том 3.: Консультативна психологія і психотерапія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К.: Міленіум, 2003. Вип. 2 С. 99–106
11. Вовчик-Блакитна О.О. Сім'я як середовище розвитку дитини //Актуальні проблеми психології. 2017. № 36 Т.7 С.103-112
12. Головнева І. В. Психологія сімейних відносин [навч. посіб. для студ.] Харків : Вид-во НУА, 2016. 76 с.
13. Горецька О.В. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» Бердянськ : Ткачук О.В., 2015. 156 с.
14. Двіжона О.В. Дистантна сім'я та її вплив на формування особистості дитини та підлітка. О. В. Двіжона, Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2017. Вип. 12. Ч.1. С. 116-120.
15. Демидюк Н. П. Близькість як феномен самодефіренціації: вітчизняна специфіка / Н. П. Демидюк // Актуальні проблеми психології. Том 3. Консультативна психологія та психотерапія: зб. наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2009. Вип. 6. С. 168–179.
16. Докукіна О.М. Виховна діяльність батьків Початкова школа / О.М. Докукіна 1995. №1. С. 53-56.
17. Долженко В. В. Особливості становлення рефлексії в підлітковому віці / В. В. Долженко // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2009. Т. XI. Ч. 6. К., С. 145–153.
18. Дунаєва М. І. Вплив моделей внутрішньосімейних відносин на особистість підлітка / М. І. Дунаєва // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К.: «Логос», 2007. Т. 7. Вип. 13. С. 227–231.

19. Заміщак М. Молодий шкільний вік як важливий етап становлення моральної самооцінки Психологія особистості, 2011. № 1(2). С. 254-260
20. Зверєва І.Д. Основи батьківської компетентності. Київ. : Науковий світ, 2006. 156 с.
21. Калька Н. М., Васільєва О. В. Психологічні особливості деструктивного впливу сім'ї на соціалізацію дитини Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. №1. С.21-31
22. Каськов І., Хуртенко О. Психологічний феномен тривожних переживань молодших школярів із неповної сім'ї. Вісник Національного університету оборони України. 2019. № 3 (53). С. 77 – 83.
23. Кличковський С. О. Теоретико-методологічний аналіз поняття «соціально-психологічний клімат» / С. О. Кличковський // Український психологічний журнал / гол.ред. І. В. Данилюк; КНУ імені Тараса Шевченка. К.: Міленіум. 2017. №2 (4). С. 47–57
24. Ковальчук О.В. Психолого-педагогічні особливості розвитку молодшого школяра як об'єкта формування гуманістичних цінностей Вісник НПУ імені М.П. Драгоманова. 2014. № 11. С.97-103
25. Ковальчук Л. Вплив структурної неповноти сім'ї на розвиток і поведінку особи Родинні взаємини і проблеми виховання дітей, 1995. С.11-14
26. Ковальчук І. М. Сімейні взаємовідносини й особливості соціалізації дитини / І. М. Ковальчук // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2006.Т. VIII. Вип. 1. С. 171–176.
27. Кондратьєва І.П. Соціально-психологічні аспекти подружніх відносин у період кризи молодшої сім'ї// Габітус. 2021. Випуск 23. С. 203-207
28. Кравець В.П. Психологія сімейного життя: Навч. пос. Част. II. Тернопіль, 2015. 696 с.
29. Кучеренко Є. В., Фалінська Т. О. Розлучення як проблема в психології сім'ї // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції

«Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики» (28 квітня 2017 р.).
С. 62-64

30. Лакуста Т.Д. Причини появи неповних сімей в сучасному суспільстві. Науковий вісник ужгородського національного університету, 2011. № 22. С.88- 90.

31. Леонова І. М. Головні підходи до аналізу проблеми батьківського ставлення / І. М. Леонова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К.: ДП «Інформаційно-аналітично агентство», 2009. Т. Х. Вип. 15. С. 286–296.

32. Максимова Н.Ю. Психологія соціальної роботи із проблемними сім'ями : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 463 с.

33. Максимова Н.Ю. Розлучення батьків як фактор девіантної поведінки дітей //Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2015. Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 13. С. 97-105

34. Максимович О.М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навчально-методичний посібник / О.М. Максимович, В.Г. Постовий. К.: Держсоцслужба, 2005. 189 с

35. Маннапова К. Р. Неповна сім'я як чинник, що впливає на формування життєздатності підлітків Вісник харківського національного університету. Серія «психологія». 2011. №959. С.105-108

36. Мірза О. В. Діагностика батьківського ставлення з точки зору теорії прив'язаності / О. В. Мірза // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2009. Т. XI. Ч. 4. С. 259–267.

37. Мітчелл Дж. Психоаналіз і фемінізм: радикальне переосмислення психоаналізу Фрейда / Дж. Мітчелл. Львів: Астролябія, 2004. 480 с.

38. Москальова А. С. Вплив особливостей сімейного виховання на формування психологічної культури дівчат-підлітків / А. С. Москальова // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. К.: Главник, 2005. Вип. 26. Т. 3. С. 163–168.
39. Овод Ю.В., Венцеславська Т.І. Практичні рекомендації розлученим людям щодо запобігання та подолання сімейної кризи «повторний шлюб» // Габітус. 2021. Випуск 21. С. 262 – 267.
40. Олексюк Н. Особливості соціального формування дитини у різні вікові періоди її розвитку // Людинознавчі студії. Педагогіка. 2014. №29. С. 125- 134.
41. Оліфірович Н.І., Зінкевич-Куземкіна Т.А., Велента Т.Ф. Психологія сімейних криз. Київ : Мова. 2006. 360 с
42. Помиткіна Л. В. Психологія сім'ї. Харків, 2010. 270 с.
43. Психологічні особливості ефективності виховних технологій. Монографія / [за ред. М. Савчина]. Дрогобич: «Коло», 2005. 184 с.
44. Пустовалов І.В. Психологічні особливості осмисленості життя дітей підліткового віку в сім'ях повторного шлюбу. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 29.
45. Радзівіл К. Відчуження дитиною одного з батьків як психологічний феномен: науково-теоретичне обґрунтування // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 11. С. 167–172
46. Рогальська І.О., Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: Метод і техніки : методичний посібник. Вінниця : ФОП, 2016. 234 с.
47. Руденко І. М. Роль батьків у психосоціальному розвитку дитини до розлучення Вісник НТУУ «КПІ». 2007. № 1(19). С. 88–91
48. Руденко І.М. Вплив розлучення батьків на життєдіяльність дитини молодшого шкільного віку: автореф. дис... к. псих. н. 22 с.
49. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. Київ, 2016. 265 с.

50. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки. Монографія / М. В. Савчин. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 280 с.
51. Седих К.В. Психологія сім'ї: навч. посіб. К.: Академвидав, 2015. 192 с
52. Семенова Н., Репницька Д. Формування здорової особистості дитини молодшого шкільного віку у процесі взаємодії школи і сім'ї Спеціальна педагогіка та соціальна робота. 2016. №2 (303) С.117-124
53. Свідерська Г. М. Психологічні особливості переживання молодшими школярами розлучення батьків // Science Review. 2017. №7 С. 50-54
54. Сірик І. Особливості психічного розвитку дитини, яка виховувалась в неповній сім'ї та інтернаті Вісник інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, Педагогіка, Психологія, 2014. №32. С. 152-158.
55. Смехов В.А. Досвід психологічної діагностики і корекції конфліктного спілкування в сім'ї . Питання психології. 2016. №4. С. 83-92.
56. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф.Алексєєнко. Вінниця: Планер, 2009. 542 с.
57. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї. Кременчук, 2015. 136 с.
58. Суятинова К. Є. Формування особистості дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського, 2014. № 1(45). С. 131-135.
59. Суятинова К. Є. Особливості впливу неповної сім'ї на соціалізацію дитини дошкільного віку Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, 2013. № 47. С.194-199
60. Титаренко Т. М. Життєвий шлях особистості / Тетяна Михайлівна Титаренко // Основи практичної психології / [В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.]. К.: Либідь, 2003. С. 136-155.

61. Трубавіна І.М. Консультування сім'ї [Текст] / І.М. Трубавіна. К.: ДЦССМ, 2003. С.68
62. Ушакова І.М. Вікова психологія: курс лекцій / І.М. Ушакова. – Х.: НУЦЗУ, 2016. 123 с.
63. Фальова, О.. Особливості взаємозв'язку психологічного клімату та розподілу ролей у сім'ї. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології. 2021. №53. С. 258–283.
64. Філоненко Л. А. Соціально-психологічні засади деструктивного розвитку особистості підлітка / Л. А. Філоненко // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. К.: Міленіум, 2006. Вип. 25. С. 462–477.
65. Хоменко Г. Агресивність підлітків: причини, профілактика, корекція: міський семінар для психологів / Г. Хоменко // Психолог. 2009. № 35. С.17- 23.
66. Хоменко Л., Сидорчук Л. Розлучення як соціально-психологічна проблема // Modern engineering and innovative technologies. 2023. Issue 25 / Part 5. С. 154-158
67. Шукалова О. С. Роль сімейного виховання в особистісному розвитку дитини Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. №9(2). С.380-389
68. Шахрай В.М. Формування соціальної компетентності особистості як умови її якісної взаємодії з суспільством Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. 2012.– № 7 (242). – С. 53-59.
69. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні особливості конфліктів у системі родинних відносин «батьки-діти» / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство»,– Т. Х: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2013. Вип. 25. С. 540–548. 325.
70. Чанцева-Коваленко О. М. Психологічні механізми соціалізації дитини під впливом батьків / О. М. Чанцева-Коваленко // Науковий часопис

НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. № 12 : Психологічні науки : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. № 45 (69). С. 126–133.

71. Чанцева-Коваленко О. М. Батьківське ставлення та його вплив на формування дитячої особистості / О. М. Чанцева-Коваленко // III Всеукр. психологічний конгр. з міжнар. участю «Особистість у сучасному світі». – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. С. 620–624.

72. Чанцева-Коваленко О. М. Батьківська любов та її роль у формуванні особистості дитини / О. М. Чанцева-Коваленко // III Всеукр. психологічний конгр. з міжнар. участю «Особистість у сучасному світі». – К. : ДП «Інформаційноаналітичне агентство», 2015. Ч. 2. С. 141–144.

73. Чанцева-Коваленко О. М. Структурно-динамічна модель особистісного розвитку дитини у сім'ї з гармонійними та дисгармонійними стосунками батьків / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі, 10 лют. 2016 р. : матеріали I Міжнар. наук.-практ. семінару / за ред. Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. С. 112–115.

74. Чанцева-Коваленко О. М. Дослідження впливу складу родини на особистість дитини / О. М. Чанцева-Коваленко // Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин, 23 квіт. 2015 р. : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. / за ред.: С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 134–137.

75. Чанцева-Коваленко О. М. Особливості теоретико-методологічного інструментарію дослідження особистісного розвитку дитини під впливом стосунків батьків / О. М. Чанцева-Коваленко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред.: С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 31. 672 с.

76. Чанцева-Коваленко О. М. Вебіари як сучасна платформа для надання психологічної допомоги батькам / О. М. Чанцева-Коваленко //

Освіта, наука та виробництво: розвиток та перспективи: матеріали І наук.-метод. конф., (Шостка, 28 квіт. 2015 р.). Суми : Сумський держ. ун-т, 2015. С. 194–196.

77. Юрченко І.В. Психологічні особливості внутрішньо-сімейних відносин у неповних сім'ях (на матеріалі аналізу методики «Малюнок сім'ї»). Збірник наукових праць Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2018. Т. Х. Ч. 2. С. 506-512.

78. Юрченко І.В. Психологічний супровід неповних сімей (утворений внаслідок еміграційних процесів) в умовах роботи школи-садка. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. 2017. Вип. 14 (38). С. 108-111.

79. Яблонська Т. М. Психологічні умови розвитку особистості підлітка в сім'ї / Т. М. Яблонська // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. IX. Ч. 6. К., 2007. С. 464–472.

80. . Яблонська Т. М. Порушення сімейної взаємодії та його вплив на дитину / Т. М. Яблонська // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2003. Т. У, ч. 5. С. 341–344.

81. Яблонська Т. М. Психологічні умови розвитку особистості підлітка в сім'ї /Т. М. Яблонська // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. К., 2007. Т. IX, ч. 6. С. 464–472.

82. Яценко Т. С. Функціонально-структурні особливості цілісного феномену психіки / Т. С. Яценко // Загальна психологія: [хрестоматія; навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів; упоряд. О. В. Скрипченко]. Київ: Каравела, 2007. С. 39–62.

